

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

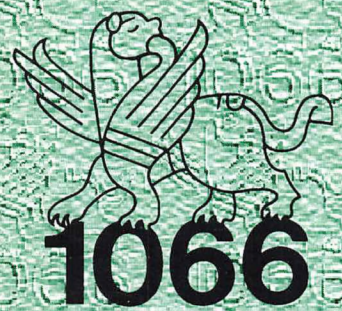
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

29. årgang nr. 2 1999

Tidsskrift for historie

Tidsskrift for historie

Adresse

c/o Institut for Historie
Njalsgade 102, 2300 København S
Ciro 4 18 85 51
www.xcu.com/mmdesign99/hastings
e-mail: hastings@stud.hum.ku.dk

Ansvarshavende redaktør

Jørgen Mikkelsen, ph.d., arkivar ved
Landsarkivet for Sjælland m.m.
Jagtvej 10, 2200 København N
e-mail: jm@lak.sa.dk

Anmeldelsesredaktør

Peter Henningsen
e-mail: henningsen@mail.tele.dk

Redaktion

Mogens Bak-Hansen, Stella Borne, Michael
Bregnsbo, Berit M. Christensen, Peter Henning-
sen, Birgitte Holten, Lars B. Jonassen, Kirsten
Villadsen Kristmar, Pelle Larsen, Rasmus
Mariager, Jørgen Mikkelsen, Sniff Nexø, Christian
Nicolaisen, Mogens Pelt, Sanne Steenberg
Hansen, Hans-Micael Søndergaard

Layout & billedredaktion

B. M. Christensen, P. Larsen, C. Nicolaisen & H.-
M. Søndergaard
e-mail: hans-micael@post.tele.dk

Ekspedition

Christian Nicolaisen
Nørre Farimagsgade 44, st.th.,
1364 København K
tlf.: 33 32 94 18
e-mail: c_nicolaisen@hotmail.com

Priser

29. årgang:
Abonnement 4 numre   kr. 165,-
Introduktionstilbud for
studerende   kr. 125,-
Løssalg pr. nummer   kr. 50,-
Ældre årg. pr. nummer   kr. 20,-

Tryk

Sat med New Caledonia Semi Bold 10/11 pkt.
Kandrup Bogtrykkeri, København. ISSN 0106-0627

Alle henvendelser vedr. adresseændring o.l. bedes
rettet direkte til postvæsenet. Eftertryk tilladt i
uddrag, forudsat tydelig kildeangivelse.

29. årgang nr. 2 1999

Jørn Brøndal:

Etniske enklaver i det amerikanske Midtvesten 3

Thomas Wegener Friis:

"Die Wannseekonferenz" - Når historien kommer på
film 13

Anmeldelser

Om *Karl Peder Pedersen: Enevældens amtmænd. Dan-
ske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning
1660-1848.*

En administrationshistorisk perle
Peter Henningsen 19

Om *Michael Bregnsbo: Folk skriver til kongen. Supplikker-
ne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-
tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller.*
Hvad folk skrev til kongen
Stella Borne 21

Om *Erik Nørr og Karl Peder Pedersen (red.): På embeds
vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920.*
Embedernes forvaltning
Karsten Skjold Petersen 23

Om *Henrik Jensen: Ofrets Århundrede*
Fra hybris til nemesis
Adam Holm 25

Om *Jacob Christensen: K.K. Steincke. Mennesket og
politikeren*
Socialreformens fader får sin første biografi
Hans Sode-Madsen 27

Charlotte S. H. Jensen:

At spå om fremtiden (2) ..... bagsiden

Forsideillustration

I filmen om Wannsee-konferencen ser man SS-Sturmbannführer Dr.
Lange (Martin Lüttge, yderst til højre) nyligt hjemkommen fra
Baltikum. Han melder Estland jødefrit til de tydeligt tilfredse Heydrich
(Dietrich Mattausch, venstre), "Gestapo" Müller (Friedrich G.
Beckhaus) og Adolf Eichmann (Gerd Böckmann). Dias: Infafilm GmbH

1066 henvender sig til alle historisk interesserede. Tidsskriftet indeholder artikler og anmeldelser om dansk og international historie, og stofvalget spænder fra oldtiden til samtidshistoriske begivenheder. 1066 ser det som en særlig opgave at viderebringe resultaterne af cand.phil.-specialer og ph.d.-afhandlinger. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt og udgives med støtte fra Kulturministeriets bevilling til almentkulturelle tidsskrifter.

Etniske enklaver i det amerikanske Midtvesten

I de seneste årtier har den midtvestlige etniske enklave omkring århundredskiftet stået centralt i den amerikanske historiografiske debat, i takt med at et assimilationsparadigme er blevet udfordret af en vision om USA som et multikulturelt samfund. I nærværende artikel præsenteres den midtvestlige etniske enklave i sin historiografiske kontekst, og dens faktiske udbredelse undersøges.

Af Jørn Brøndal, ph.d., adjunkt ved Syddansk Universitet.

I den for de sidste tre årtier har studiet af den midtvestlige etniske enklave spillet en central rolle i amerikansk historieskrivning. Den er blevet udforsket af en række historikere som udgangspunkt for at udfordre det assimilationsparadigme, der havde behersket amerikansk historieskrivning fra dennes etablering som en professionel disciplin i slutningen af forrige århundrede og frem til 1950'erne. Især inden for feltet politisk historie har studiet af den etniske enklave spillet en væsentlig rolle. Undersøgelser af stemmemønstre i etniske enklaver i det amerikanske Midtvesten i slutningen af forrige århundrede har nemlig røkket ved den klassiske forestilling om, at amerikanske vælgere lod sig bevæge af "traditionelle" sociale og økonomiske motiver, når de gik til stemmeurnerne.

Formålet med nærværende artikel er for det første at præsentere den midtvestlige etniske enklave i en historiografisk sammenhæng og for det andet at forsøge at besvare spørgsmålet: hvor udbredt i Midtvesten var den etniske enklave omkring århundredskiftet? Med en etnisk enklave vil vi her forstå et begrænset geografisk område domineret talmæssigt af repræsentanterne for én nationalitetsgruppe, og ved Midtvesten mener vi det geografiske område i USA, der strækker sig fra Michigan og Ohio i øst til Dakota'erne og Nebraska i vest, idet opmærksomheden dog her primært samler sig om én stat, Wisconsin.

I ældre amerikansk historieskrivning (frem til slutningen af 1950'erne) blev den midtvestlige etniske enklave stort set ignoreret. I 1951 hævdede Oscar Handlin således i sit indflydelsesrige, Pulitzerprisvindende immigrations-epos *The Uprooted*: "Kun her og der fandt man et tilfældigt township, stærkt sammentømret, [etnisk] homogent, hvis beboere stædigt modsatte sig enhver form for forandring i en erklæret modvilje mod Amerika. På sådanne steder kunne familien måske bevares intakt en generation i dens traditionelle form... Intetsteds andet kunne den overleve med dens rødder trukket op af landsbyens muld."¹

I dag synes opfattelsen at være den diametralt modsatte. Lyt blot til den amerikanske forsker Jon Gjerde, der i 1997 udgav bogen *The Minds of the West*: "De enorme muligheder for at eje land og adskille sig i etniske samfund gav migrerende grupper friheden til at omplante kulturelle mønstre i takt med, at nationen voksede."²

Dette skift i opfattelsen af den etniske enklaves historiske betydning afspejler en ændring i forståelsen af assimilationsprocessen i det amerikanske samfund. Indtil slutningen af 1950'erne synes det nærmest at have været taget for givet blandt amerikanske historikere, at det gav mening at tale om ét amerikansk folk og én amerikansk kultur. Ideologisk havde denne forestilling sin rod i visionen om USA som en etnisk smeltedigel, hvori al-

verdens folkeslag blev smeltet og omformet til "ægte" amerikanere, et billede, der blev ridset af den franskfødte essayist Michel-Guillaume-Jean de Crèvecoeur i 1782, men som først fandt sit fuldendte udtryk i 1908, da den britiske zionist Israel Zangwill skrev skuespillet *The Melting Pot*, der året efter blev en stor succes i New York.³

Videnskabeligt grundede den traditionelle opfattelse af assimilationsprocessen i det amerikanske samfund sig på to forklaringsmodeller. For det første havde den amerikanske historieskrivnings fader Frederick Jackson Turner i 1893 foreslået, at det var ude ved den evigt vigende vestgrænse mellem civilisation og vildnis at den *ægte* (hvide, mandlige) amerikaner skabtes, den individualistiske og demokratiske pioner med de barkedede næver. "I vestgrænsens smeltedigel," hævdede Turner i en ofte citeret sætning, "blev immigranterne amerikaniseret, befriet og sammensmeltet til en ny race, der ikke var engelsk, hverken hvad nationalitet eller egenskaber angik."⁴ For det andet skitserede sociologen Robert Park og hans *Chicago-skole* i begyndelsen af 1920'erne en egentlig assimilationsteori. Groft formuleret mente Park, at massemigrationen fra Europa til USA op gennem det 19. århundrede og frem mod hans egen tid havde revet folk op med rode fra deres traditionelle kulturer og anbragt dem i en marginal position præget af chok, fremmedgørelse og risikoen for social disintegration. Men to *civilisationsmotorer* i USA ledte gradvis til assimilationen af immigranterne: for det første landets demokratiske politiske institutioner, for det andet den amerikanske industriekultur, der satte personlige kvalifikationer over etnisk oprindelse.⁵ En klassisk udformning fik Parks teorier netop i Oscar Handlins ovenfor citerede bog, *The Uprooted*.

Ideologisk blev assimilationsforestillingen allerede udsat for sin første udfordring i 1915, da filosofen Horace Kallen skrev to længe upåagtede artikler i tidskriftet *The Nation* med den sigende titel,

Democracy Versus the Melting-Pot. Heri fremsatte Kallen en symfonisk vision om det amerikanske samfund som en harmonisk orkestrering af et væld af etniske grupper, der ikke behøvede at arbejde frem mod nogen større homogenisering. Denne vision gav han senere navnet *kulturel pluralisme*.⁶ Hans tanker vakte ingen genklang i den samtidige amerikanske offentlige debat, der var domineret af krav om at lukke for immigrantstrømmen (hvilket skete med immigrationslovene i 1920'erne) og om at afkræve immigranterne fuldkommen loyalitet mod deres nye fædreland (især under USAs deltagelse i 1. Verdenskrig).

Man skal helt frem til 1960'erne for virkelig at finde assimilationsmodellen udsat for ideologisk tryk. Netop i dette årti blev det amerikanske samfunds etniske alsidighed for alvor synlig, først og fremmest i forbindelse med den sorte borgerrettighedsbevægelses dramatiske vækst. I kølvandet herpå begyndte repræsentanterne for en række andre grupper i det amerikanske samfund (mange af dem af øst- eller sydeuropæisk baggrund) at kræve anerkendelse på basis af deres etniske identitet, som, hævdede de, var blevet undertrykt i årtier.⁷ Horace Kallens gamle ideer om et amerikansk samfund præget af *kulturel pluralisme* kom således til forsinket ære og værdighed.

Videnskabeligt blev assimilationsparadigmet også udfordret i løbet af 1960'erne. I sit hovedværk fra 1964, *Assimilation in American Life*, nåede sociologen Milton M. Gordon således til den noget foruroligende konklusion, at det amerikanske samfund ganske vist havde oplevet en overfladisk amerikanisering af nogle værdisæt i løbet af det 20. århundrede, men at det ikke havde gennemgået nogen dyberegående assimilation af menneskelige sociale relationer: de fleste amerikanere foretrak stadig primært at omgive sig med mennesker ikke bare af deres egen racemæssige, men også af deres egen nationale eller religiøse baggrund.⁸ I 1967 påpegede Charles Tilly og C. Harold

I Midtvesten fandtes der omkring århundredskiftet et væld af nationalt definerede sygekasseforeninger, der var centrum for en række sociale aktiviteter. Billedet viser en 4. juli parade i byen Racine, Wisconsin, 1905, hvori den dansk-amerikanske forening Dania deltog med et rullende vikingskib. I 4 af Racines bydistrikter var over 30% af befolkningen af dansk oprindelse. Foto: "The Dania Society", stiftet i 1867 i byen Racine, Wisconsin.

Brown endvidere, at analyser af moderne vandringer fra land til by antydede, at forestillingerne om migrantens chok og fremmedgørelse ved tilbagelæggelsen af store afstande var overdrevne. Ofte indgik migranten i sociale netværker af slægtninge og venner, som dels sikrede personen en blød landing i det fremmede, dels en bevaring af kontakten til hjemstavnen.⁹ Nyere analyser af immigrationen fra Europa til USA har underbygget dette indtryk. Inspireret af Frank Thistlethwaites opfordring i 1960 til at se på den klassiske migrationsæra i det 19. århundrede og frem mod 1. Verdenskrig i sin transatlantiske helhed og oprulle det *saltvandsgardin*, der længe havde holdt migrationsforskningen indelukket i et nationalhistorisk mørke, begyndte en række forskere i løbet af 1980'erne og 1990'erne at analysere opbruddet af hele lokalsamfund fra Den gamle Verden til Den Nye.¹⁰ Disse undersøgelser, der ofte gjorde brug af det fremragende skandinaviske og skandinavisk-amerikanske kildemateriale, bestyrkede dels ideen om de sociale netværkers enorme betydning for immigranterne, også i den klassiske transatlantiske migrationsæra, og førte dels til en

særdeles detaljeret udforskning af nogle af de landlige etniske enklaver, der bredte sig ud over det amerikanske midtvestlige landskab.¹¹

Måske på intet andet historisk felt har udforskningen af den etniske enklave haft så gennemgribende betydning som på det politiske. Allerede i 1959 foreslog historikeren Samuel P. Hays, at "Partiforskelle i stemmemønstre var kulturelt, ikke økonomisk bestemt" i slutningen af det 19. århundrede, samtidig med at han beklagede sig over den konformitet og konsensus, der efter hans opfattelse prægede amerikansk politisk historieskrivning.¹² To år senere sluttede Lee Benson trop med sin påstand om, at "der har været en tilbøjelighed til, at etniske og religiøse forskelle har været de relativt vigtigste kilder til politisk uenighed."¹³ I løbet af 1970'erne blev Hays' og Bensons teorier underbygget af en række såkaldte "etnokulturelle" historikere, der dels var inspirerede af den græsrodsorienterede *New Social History*, der i disse år var i rivende vækst, dels af den generelle etniske grøde i det amerikanske samfund. Med udgangspunkt i de stemmemønstre, de kunne iagttage i de etniske enklaver i Midt-

vesten underbyggede disse historikere Hays' tese om, at befolkningen groft talt kunne opdeles efter en skala, der beskrev en stærk religiøs pietisme i den ene ende og en lige så stærk religiøs ritualisme i den anden.¹⁴ Pietisterne havde en missionerende, aktivistisk livsindstilling, hævdede de etnokulturelle historikere, ville reformere sig selv og deres omgivelser og stemte traditionelt republikansk. Ritualisterne havde en passiv livsindstilling, var ofte katolikker, ville forsvare nedarvede kulturelle vaner og stemte som regel på det demokratiske parti.¹⁵

Ifølge denne model, der formodentlig er inspireret af religionshistorikeren Ernst Troeltsch,¹⁶ ville de fleste skandinaver (og da især mange svenske og norske lutheranere, ikke mindst de norske tilhængere af lægprædikanten Hans Nielsen Hauge, men nok også de danske indre missionærer) kunne kategoriseres som pietister, mens f.eks. katolske irere og polakker ville blive henregnet til ritualisterne. Etniske enklaver af norske og svenske lutheranere viste således det republikanske parti stor tilslutning, mens tætte grupperinger af polakker eller irske katolikker opviste en lige så ærkedemokratisk indstilling. På denne måde blev Hays' og Bensons teorier om, at folk ikke stemte efter sociale og økonomiske interesser, men efter etnokulturelle værdisæt understøttet af en hel skole af yngre forskere, og i sin ovenfor omtalte bog har Jon Gjerde, der netop tager sit udgangspunkt i den etniske enklave i sin skildring af det etnisk pluralistiske Midtvesten, givet den etnokulturelle skole sin tilslutning.¹⁷

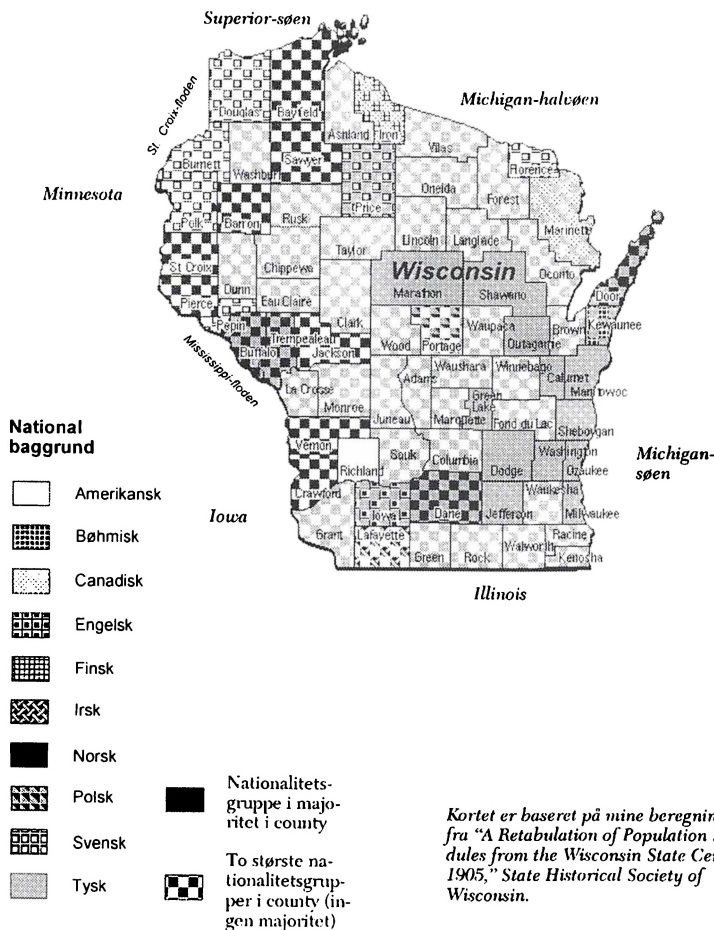
Men hvor udbredt var egentlig den etniske enklave i det amerikanske Midtvesten omkring århundredskiftet? Staten Wisconsins folketælling fra 1905 giver en unik mulighed for at besvare dette spørgsmål. Som det meste af Nordamerika vest for Appalacher-bjerkæden henlå Wisconsin i starten af det 19. århundrede stort set uden for den hvide mands rækkevidde. I år 1800 var hovedparten af

USAs befolkning på bare 5,3 millioner indbyggere bosat i 16 stater, der bredte sig fra Georgia i sydøst til New Hampshire og Vermont i nordøst. I 1801 forudså Thomas Jefferson i sin første præsidenttale, at Nordamerikas enorme ressourcer af uopdyrket jord ville være nationen til gavn "i hundrede, i tusinde generationer" som basis for et demokrati af mandlige, hvide selvejerbønder;¹⁸ men allerede ved år 1890 var de fleste brugbare jordressourcer kommet under plov, og ved århundredskiftet var befolkningen mere end 14-doblet i forhold til 1800, til 76 millioner indbyggere.¹⁹ Wisconsin-territoriets ikke-indianske indbyggertal udviklede sig endnu mere bombastisk: fra 3.245 indbyggere i 1830 til 305.391 20 år senere, til 1 million indbyggere yderligere 20 år senere og til små 2,1 millioner indbyggere ved år 1900.²⁰

Ved et første øjekast synes Wisconsin indbyggersammensætning i år 1900 at have været typisk yankee-præget: 75,1 % af befolkningen var født i USA, mens den næststørste gruppe bestod af tyske indvandrere og den tredjestørste af norske.²¹ Hvis vi imidlertid gør forældrenes nationalitet til vort etnicitetskriterium for derved at indfange både første- og anden-generations-indvandrere, bliver billedet et ganske andet. Fra den synsvinkel udgjorde folk af tysk afstamning Wisconsin største etniske gruppe (34,4 % af befolkningen), mens "amerikanerne" kom ind på andenpladsen (28,8 % af befolkningen) og folk af norsk oprindelse på tredjepladsen (7,5 % af befolkningen).

Hvorledes var Wisconsin nationalitetsgrupper (igen defineret efter forældres fødested) bosat i staten? Et første blik ud over Wisconsin 71 større politisk-administrative enheder, statens counties, gives af figur 1 for året 1905, og det antyder visse mønstre. De mange helt lysegråfarvede counties i det østlige, industrialiserede Wisconsin langs kysten af Lake Michigan og i den centrale del af staten samt et enkelt helt hvidtfarvet county i det mere landlige sydvest viser,

Figur 1. Etnisk dominans i Wisconsin counties 1905
De talmæssigt dominerende nationalitetsgrupper i hver enkelt county, beregnet efter antal familieoverhoveder af fælles national baggrund (defineret på basis af forældrenes oprindelige nationalitet)

Kortet er baseret på mine beregninger ud fra "A Retabulation of Population Schedules from the Wisconsin State Census of 1905," State Historical Society of Wisconsin.

at kun to nationalitetsgrupper var talmæssigt store nok til at dominere hele counties med en befolkningsmajoritet. Det tyske befolkningselement dominerede hele 11 counties, inklusiv statens eneste storbyområde Milwaukee i syd-øst, mens folk med yankee-blod i årenerne udgjorde flertallet i Richland county i sydvest. I de resterende 59 counties havde ingen nationalitetsgruppe talmæssig styrke til at udgøre over halvdelen af lokalbefolkningen; disse counties er tegnet kvadreret på figur 1, idet kvadraterne repræsenterer de to største nationalitetsgrupper i det pågældende county. Et nærmere blik på kortet viser for eksempel, at mennesker af

norsk afstamning spillede en talmæssigt betydelig rolle i den vestlige, landlige del af staten, mens svenskerne ikke mindst dominerede højt oppe mod nord i de tyndbefolkede, fattigste, skovklædte counties med den dårligste jord (hvilket afspejler, at svenskerne var sene til at komme til Wisconsin i sammenligning med såvel nordmænd som danskere). Kortet viser også, at enkelte andre nationalitetsgrupper (dog ikke danskerne) udgjorde en af de to største befolkningsgrupper i nogle ganske få counties. Der syntes således at være en vis tendens til koncentrationer af nationalitetsgrupper i Wisconsin i 1905, men kortet lader meget tilbage at ønske, hvad beskrivelsen af lokale variationer angår.

Ideen om, at der rent faktisk fandtes etniske enklaver rundt omkring i Wisconsin, bestyrkes af de navne, som en række hovedsagelig landlige lokaliteter i staten blev tildelt i anden halvdel af det 19. århundrede. I Wisconsin kunne man omkring århundredskiftet således besøge både Dannevang (Monroe county i sydvest), New Denmark (Brown county i den østlige, centrale del af staten) samt West Denmark (Polk county i nordvest). Sidstnævnte lokalitet lå i øvrigt syd for West Sweden og noget nord for Stockholm, mens man længere sydpå kunne støde på både Bergen, Christian(i)a og Norway, for ikke at tale om Berlin, London og Paris samt

New Berlin, New London og New Paris! At flere af disse lokaliteter rent faktisk var domineret af én nationalitetsgruppe, kan man få en ide om, når man betænker, at 50,2 % af befolkningen i New Denmark var af dansk afstamning, mens 88,5 % var det i Town of Luck, der udgjorde en del af West Denmark-kolonien. I West Sweden, Polk county, var 66 % af befolkningen af svensk afstamning, mens hele 93,4 % af befolkningen i Christiana, Vernon county, var af norsk baggrund; ja, i Hamburg i Marathon county var 100 % af befolkningen af tysk oprindelse. Men selvfølgelig er det begrænset, hvad man kan udlede af disse stednavne, og for eksempel i Bergen, Marathon county, var kun 6,5 % af befolkningen "norsk." Vi

gentager spørgsmålet: hvor udbredt var den etniske enklave i Wisconsin? Wisconsins folketælling fra 1905 giver os mulighed for at tilnærme os et svar på spørgsmålet, fordi denne folketælling i 1930'erne (som en meget lille del af Franklin D. Roosevelts *New Deal*) blev omformet i tabelform på en sådan måde, at den etniske sammensætning i hver eneste af statens 1.654 lokaladministrative geografiske enheder ("minor civil divisions") blev kortlagt. For otte af Wisconsins nationalitetsgrupper, der her igen defineres efter forældres fødested, lagde jeg oplysningerne for hver eneste af disse lokale enheder ind på en database. En beregning ud fra mine godt 10.000 dataindtastninger er givet i tabel 1.

Tabel 1. Udbredelsen af etniske enklaver i Wisconsin i 1905:

Fordelingen af familieoverhovederne for Wisconsins enkelte nationalitetsgrupper på statens 1.654 lokaladministrative geografiske enheder (national oprindelse defineres efter forældres fødested)

En nationalitetsgruppens andel i den enkelte lokalitets samlede bestand af familieoverhoveder	Amerikansk n=95.801 % af statens samlede bestand: 21,3	Dansk n=8.010 % af statens samlede bestand: 1,8	Engelsk n=19.863 % af statens samlede bestand: 4,4	Irsk n=26.186 % af statens samlede bestand: 5,8
> 90 %	1,3 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
> 70 %	4,0 %	1,8 %	0,6 %	0,4 %
> 50 %	17,3 %	6,5 %	2,3 %	0,4 %
> 30 %	51,0 %	23,2 %	10,1 %	6,2 %
> 10 %	92,2 %	52,4 %	35,5 %	44,1 %
> 0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %
En nationalitetsgruppens andel i den enkelte lokalitets samlede bestand af familieoverhoveder	Norsk n=33.995 % af statens samlede bestand: 7,6	Polsk n=15.237 % af statens samlede bestand: 3,4	Svensk n=10.850 % af statens samlede bestand: 2,4	Tysk n=177.315 % af statens samlede bestand: 39,4
> 90 %	1,6 %	2,0 %	2,0 %	4,4 %
> 70 %	13,5 %	29,8 %	9,6 %	35,4 %
> 50 %	29,2 %	35,6 %	14,9 %	59,6 %
> 30 %	48,6 %	42,7 %	29,4 %	82,2 %
> 10 %	79,6 %	82,1 %	62,6 %	98,2 %
> 0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Tabellen er baseret på mine beregninger ud fra "A Retabulation of Population Schedules from the Wisconsin State Census of 1905," State Historical Society of Wisconsin. Tallene gælder antallet af familieoverhoveder i Wisconsin. Et familieoverhoved var enhver mand eller ugift kvinde, der havde egen bolig. De 1.654 lokaladministrative enheder (minor civil divisions) var af typen "township" (landligt område), "village" (landsby), "city/ward" (by/bydistrikt). I min ph.d.-afhandling, "National Identity and Midwestern Politics," Kbh., 1998, tabel 1.3, har jeg opstillet tabeller for disse enheder hver for sig; de viser, at etniske enklaver forekom klart mest hyppigt ude på landet, men også fandtes i såvel landsbyer som i bydistrikter.

Musikken spillede en væsentlig rolle for immigrantgrupperne i forsøget på at skabe en ny national identitet med respekt for arven fra Den gamle Verden. Billedet viser tysk-amerikanske musikere, der spiller ved en udflugt i en park ved hovedstaden Madison, Wisconsin 1897. Foto: Annie Sievers Schildhauer (Whi (X3) 25231 CF 895 and Lot 2775) The State Historical Society of Wisconsin, Visual Materials Archive.

Tabellen på side 8 viser, hvorledes samtlige familieoverhoveder for otte af Wisconsins ti største nationalitetsgrupper bosatte sig lokalt. Vi ser f.eks., at ud af de 95.801 familieoverhoveder af amerikansk oprindelse, der tilsammen udgjorde 21,3 % af statens samlede antal familieoverhoveder, boede 1,3 % i næsten rent amerikanske enklaver, nemlig i områder der var mere end 90 % domineret af folk af amerikansk oprindelse. Tilsvarende boede 4,4 % af familieoverhovederne af tysk oprindelse i næsten rent tyske enklaver, mens det norske tal var 1,6 %, det svenske 2,0 % og det danske 0 %. Ud fra

denne strenge enklave-definition levede altså kun en meget ringe del af hele statens befolkning (af familieoverhoveder) i kolonier baseret på europæisk nationalitet.

Hvis vi slækker lidt på kravet og definerer en etnisk enklave som en lokalitet, i hvilken menneskene af én national baggrund udgjorde mindst 70 % af den samlede lokale befolkning, får vi noget pænere tal for den etniske enklaves udbredelse. Omkring 1/3 af familieoverhovederne af såvel polsk som tysk afstamning levede ifølge denne mildere definition i etniske enklaver, ligesom det var tilfældet

med f.eks. 13,5 % af alle familieoverhoveder af norsk baggrund, 9,6 % af de tilsvarende svenske og bare 1,8 % af *danskerne*. Slækker vi yderligere på enklavedefinitionen og stipulerer, at der allerede er tale om en sådan, hvis bare mindst 50 % af befolkningen er af en bestemt national baggrund, bliver tallene noget mere imponerende. Ifølge denne betragtning ser vi, at i hvert fald over halvdelen af samtlige *tyskere* i Wisconsin levede i enklaver (nemlig 59,6 %); men dette var ikke tilfældet med nogen anden gruppe. Det, der måske falder kraftigst i øjnene ved en nøjere gennemgranskning af tabellen, er den store differentiering i enklavedannelsen mellem de enkelte nationaliteter. To tendenser synes at afspejle sig heri. For det første var enklavedannelsen en funktion af talmæssig styrke. Når 39,4 % af statens familieoverhoveder var af tysk baggrund, siger det næsten sig selv, at mange af dem kom til at bo i områder, der var mindst 50 % tyske. Tilsvarende ser vi, at enklavedannelsen var mere udbredt blandt folk af norsk baggrund end blandt folk af svensk og især dansk, idet det norske befolkningsindslag var betydeligt større end både det svenske og specielt det danske. For det andet er der en markant "kulturel" tendens. Folk, der stammede fra engelsksprogede kulturer, dannede ikke så hyppigt etniske enklaver. Selvom yankee'erne udgjorde statens næststørste befolkningsselement, boede kun 17,3 % af dem i områder med *amerikansk* majoritet, og over halvdelen af menneskene af engelsk eller irsk afstamning boede i lokaliteter, i hvilke de selv udgjorde en minoritet på mindre end 1/10 af befolkningen.²² Så var der en kulturel "midtergruppe" bestående af de skandinaviske nationaliteter. Blandt disse var der en vis tendens til enklavedannelse, men den var ikke så kraftig som hos de resterende to grupper, der blev undersøgt, folkene af tysk og polsk afstamning.

Mens *tyskernes* særstatus nok hovedsagelig skal begrundes i deres store antal, kan en lignende forklaring ikke gælde fa-

milieoverhovederne af polsk afstamning, da disse kun udgjorde 3,4 % af statens samlede population. Ja, selvom der var flere end dobbelt så mange folk af norsk som af polsk oprindelse i Wisconsin, var der en kraftigere tendens til enklavedannelse blandt *polakkerne*; og denne tendens gjorde sig gældende både blandt dem, der slog sig ned i det landlige Portage county som blandt de polske industriarbejdere i Milwaukee. Grunden til denne polske afsondrethed skal nok søges i, at den kulturelle kløft mellem polakker og yankee'er ikke alene var sproglig, som det jo også var tilfældet for i hvert fald første generations-indvandrerne fra Skandinavien, men tillige religiøs, idet polakkerne generelt var katolikker.

Det kan heller ikke udelukkes, at det forhold, at masseimmigrationen fra Polen til USA begyndte senere end den skandinaviske, kan have spillet en vis rolle. Imod den her skitserede model kunne det med nogen ret indvendes, at de lokale etniske kulturers grænser i Midtvesten ikke blev bestemt af politisk-administrative skillelinjer, men blev udstukket af kirkeskel, ligesom det kunne hævdes, at hvis 25 % af befolkningen i to lige store townships, der lå klos op og ned af hinanden, var af én bestemt national baggrund, så kunne det være, at de tilsammen dannede en etnisk enklave. Dertil skal dog siges, at de fleste kendte etniske enklaver i Wisconsin bredte sig over mere, end hvad der svarede til ét kirkedistrikt eller til et eller to townships.²³ Der må også have været en rent fysisk minimumsgrænse for, hvor lille en enklave kunne være, især hvis vi mener, som Jon Gjerde gør, at den etniske kultur fandt sin største styrke i koloniens centrum, mindre i dens periferi, hvor påvirkningen fra det omliggende samfund var større.²⁴ Hvis et område domineret af én etnisk gruppe var tilstrækkeligt lille, må det have været periferi hele vejen igennem.

På den anden side kan det med stor styrke hævdes, at den ovenfor skitserede model tværtimod tegner et for homogent

billede af bosættelsesmønstrene blandt Wisconsins etniske grupper. Sagen er den, at modellen jo intet siger om de mange veldokumenterede konflikter, der netop opstod inden for nationalt definerede etniske enklaver mellem folk af samme nationalitet, men af forskellig regional/religiøs baggrund.²⁵

Vi må således konkludere, for det første at et mindretal af Wisconsins befolkning levede i etniske enklaver, og for det andet at tendensen til at bosætte sig i sådanne kolonier varierede fra nationalitetsgruppe til nationalitetsgruppe, tilsyneladende afhængig både af gruppens talmæssige styrke og af dens generelle kulturelle position. Mens de transatlantiske analyser af immigranternes adfærd med stor rimelighed har koncentreret sig om den etniske enklave som en art idealmodel for studiet af etnicitetens udvikling, må vi derimod konkludere, at de etnokulturelle historikers hang til at generalisere om vælgeradfærd ud fra befolkningens opførsel i etnisk homogene områder har været hasarderet.

Hovedparten af Wisconsins (og Midtvestens?) beboere levede nemlig deres liv i multikulturelle miljøer. Her oplevede de ikke nødvendigvis nogen form for hurtig assimilation eller *amerikanisering*; men man kan meget vel forestille sig, at udviklingen af såvel etnisk gruppetilørsforhold som politiske ståsteder her er foregået efter andre spilleregler end dem, der gjaldt i de nationalt mere homogene områder. Midtvesten forblev et etnisk kludetæppe ikke alene på grund af de etniske identiteter, der blev importeret fra Europa, men også i kraft af den vedvarende omformning og rekonstruktion af dem, der fandt sted i Den nye Verden.

Jørn Brøndal

geografisk enhed af normalt samme omtrentlige størrelse.

² Jon Gjerde: *The Minds of the West: Ethnocultural Evolution in the Rural Middle West, 1830-1917*, Chapel Hill og London 1997, s. 8. Se også s. 107-108, 241 og 271.

³ Philip Gleason: *Speaking of Diversity: Language and Ethnicity in Twentieth-Century America*, Baltimore og London 1992, s. 5-9.

⁴ Frederick Jackson Turner: "The Significance of the Frontier in American History" i Turner: *The Frontier in American History*, New York 1953 (opr. udg. 1920), s. 23.

⁵ Parks ikke altid stringent formulerede ideer i hans og Ernest W. Burgess' *Introduction to the Science of Sociology* (Chicago, 1921) er blevet forsøgt opsummeret af Charles Tilly og C. Harold Brown: "On Uprooting, Kinship, and the Auspices of Migration," *International Journal of Comparative Sociology* 8 (1967), s. 140, af Charles Hirschman: "America's Melting Pot Reconsidered," *Annual Review of Sociology* 9 (1983), s. 399-400, samt af Philip Gleason: *Speaking of Diversity*, s. 54-55.

⁶ Milton M. Gordon: *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*, New York, 1964, s. 141-154; Philip Gleason: *Speaking of Diversity*, s. 50-52.

⁷ Michael Novaks bog, *The Rise of the Unmeltable Ethnics*, New York, 1971, blev et manifest for denne bevægelse.

⁸ Milton M. Gordon: *Assimilation in American Life*, s. 77-81.

⁹ Charles Tilly og C. Harold Brown: "On Uprooting, Kinship, and the Auspices of Migration," s. 142-143; se også Charles Tilly: "Transplanting Networks," i Virginia Yans-McLaughlin (ed.): *Immigration Reconsidered: History, Sociology, and Politics*, New York 1990, s. 83-84.

¹⁰ Frank Thistlethwaite: "Migration from Europe Overseas In the Nineteenth and Twentieth Centuries," i *XIe Congres International des Sciences Historiques*, Stockholm 1960, *Rapports, V: Histoire Contemporaine*, Göteborg, Stockholm og Uppsala 1960, s. 32-60.

¹¹ Rudolph J. Vecoli: "Contadini in Chicago: A Critique of The Uprooted," *Journal of American History* 51 (December, 1964), s. 407-408; Jon Gjerde: *From Peasants to Farmers: The Migration from Balestrand, Norway, to the Upper Middle West*, Cambridge, Massachusetts, 1985; Robert C. Ostergren: *A Community Transplanted: The Transatlantic Experience of a Swedish Immigrant Settlement in the Upper Middle West, 1835-1915*, Madison, Wisconsin, 1988; Jette Mackintosh: *Dan-*

¹ Oscar Handlin: *The Uprooted: The Epic Story of the Great Migrations that Made the American People*, Boston 1951, s. 257. Udtrykket township bruges dels om et opmålt geografisk område på 6 gange 6 amerikanske mil, dels om en politisk-

12 Etniske enklaver i det amerikanske Midtvesten

skere i Midtvesten: *Elk Horn-Kimballton bosættelsen 1870-1925*, København, 1993.

¹² Samuel P. Hays: *American Political History as Social Analysis: Essays by Samuel P. Hays*, Knoxville, 1980, s. 54.

¹³ Lee Benson: *The Concept of Jacksonian Democracy: New York As a Test Case*, New York 1967 (opr. 1961), s. 165.

¹⁴ To af den etnokulturelle traditions hovedværker udgøres af Paul Kleppner: *The Cross of Culture: A Social Analysis of Midwestern Politics, 1850-1900*, New York 1970, og Richard Jensen: *The Winning of the Midwest: Social and Political Conflict, 1888-1896*, Chicago 1971.

¹⁵ Samuel P. Hays: *American Political History as Social Analysis*, s. 54-55 og 97-98; Paul Kleppner: *The Cross of Culture*, s. 70-74; Richard Jensen: *The Winning of the Midwest*, s. 60-66.

¹⁶ Jævnfør Jon Gjerde: *The Minds of the West*, s. 406, note 97.

¹⁷ Jon Gjerde: *The Minds of the West*, s. 309.

¹⁸ Citeret fra Richard Hofstadter: *The American Political Tradition and the Men Who Made It*, New York 1948, s. 31.

¹⁹ Se f.eks. James West Davidson, William E.

Gienapp, Christine Leigh Heyrman, Mark H. Lytle og Michael B. Stoff: *Nation of Nations: A Narrative History of the American Republic*, New York 1991, s. A.34.

²⁰ Robert C. Nesbit: *Wisconsin: A History*, Madison, Wisconsin, 1973, s. 548.

²¹ *The Twelfth Census of the United States*, Washington, D.C., 1900, bind 1: *Population*, s. 793-795 og 810-826.

²² Nemlig 100 % - 35,5 % = 64,5 % af "englænderne" og 55,9 % af "irerne."

²³ Theodore C. Blegen, *Norwegian Migration to America, 1825-1860*, Northfield, Minnesota, 1931, s. 141; A. Boberg, *En dansk Nybygd i Storskoven (1869-1909)*, København, 1909, s. 15-16 og 32-33; Jette Mackintosh, *Danskere i Midtvesten*, s. 172-174.

²⁴ Jon Gjerde: *The Minds of the West*, s. 237-238. Gjerde støtter sig her til ældre arbejder af såvel Joseph Schafer som Herbert Quick.

²⁵ Jette Mackintosh: *Danskere i Midtvesten*; Jon Gjerde: "The Effects of Community on Migration: Three Minnesota Townships," *Journal of Historical Geography* 5: 4 (1979), s. 406.

”Die Wannseekonferenz”

- Når historien bliver filmatiseret

At fremstille historien på film kan være en vanskelig opgave. Ikke mindst hvis filmen skal kunne accepteres som lødig historieformidling. Derfor vælger de fleste historikere den sikre løsning at offentliggøre i bogform. Den tyske historiker Paul Mommertz går en anden vej og viser med filmen ”Die Wannseekonferenz”, hvordan videnskabelig lødighed kan forenes med bred formidling.

Af. Thomas Wegener Friis, stud.mag.

”**B**erlin, en villa ved Grossen Wannsee, husnummer 56-58. I krigsvinteren 1942 skueplads for en af de mest vidtrækkende og uhyggelige konferencer under det nationalsocialistiske regime. Tirsdag den 20 Januar mødtes her Spidsrepræsentanter fra SS og ministerialbureaukratiet til et fortroligt møde med efterfølgende middag. Indbudt af Reinhard Heydrich, chefen for Rigssikkerhedshovedafdelingen. Eneste punkt på dagsordenen, den endelige løsning af det jødiske spørgsmål. 90 minutter forhandlede. 90 minutter, der ud fra dokumenter og mundtlige vidnesbyrd lader sig rekonstruere med stor nøjagtighed. 90 minutter der afgjorde Europas jøders skæbne.”¹

Med disse ord begynder instruktøren Heinz Schirk og historikeren Paul Mommertz’ film ”Die Wannseekonferenz” fra 1985, en film der forsøger at løse det problematiske modsætningsforhold mellem ønsket om en bred historieformidling og historiefagets krav om videnskabelighed. Filmen, der er en rekonstruktion af Wannsee-konferencen, er produktet af et frugtbart samarbejde mellem filmindustri og faghistorien. Når et sådan vellykket samarbejde hører til sjældenhederne, skyldes det primært historikerens tøven overfor dette medium. Det kan synes mærkeligt, når man tænker på, at film efterhånden er et gammelt medium, og at film med historisk baggrund ofte er blevet klassikere. Hermed har film i høj grad været med til at præge identitetsdannel-

sen, når det drejer sig om billedet af vor historiske rødder. Et eksempel er vor hjemlige ”Matador”, der har præget den brede offentligheds syn på besættelsen mere end de sidste 50 års historieforskning har. Man undres derfor over, at faghistorikere har været tøvende med at benytte sig af et så kraftfuldt medium. Historikerne har ikke været parate til at arbejde på mediets præmisser, og derfor har den visuelle historieformidling hovedsageligt begrænset sig til populærvidenskabelige dokumentarprogrammer, der har levet en skyggetilværelse i periferien af den videnskabelige accept.

Filmen kan ellers bruges til effektivt at nedbryde afstanden mellem historikeren og historieforbrugeren. Det stadigt stigende antal af TV-stationer kan blot få èns undren til at vokse over, hvorfor historikere endnu ikke for alvor har engageret sig i filmmediet. Risikoen ved den stadige tøven er, at den brede historieformidling monopoliseres hos professionelle formidlere for hvem den ”gode historie” spiller en større rolle end den ”sande historie”.

Legitimering af Historie som Videnskab

En afgørende årsag til mange historikerens berøringsangst for filmen som redskab til en bred historieformidling må findes i den stræben efter ”videnskabelighed”, der har præget historiefaget siden fagets professionalisering i forrige århundrede.

En forudsætning for professionaliseringen var "opfindelsen" af den *videnskabelige historiske metode*. Med dette begreb i hånden, kunne historieskrivningen monopoliseres til fordel for faghistorikerne. Den historiske metode blev redskabet, hvormed "historikeren skabte den historiske sandhed". Den historiske metode, samt idealet om "en kerne af historisk sandhed", var og er dermed den måde, faghistorien har kunnet definere og opretholde sig selv på. Derved har man, som inden for ethvert andet fagområde, kunne adskille faglært fra ufaglært.

Problemer ved brug af film som historisk medium

Med historiefagets videnskabeliggørelse fulgte også en bestemt måde at formidle forskningsresultater på. Fremstillingen af historien skulle bære præg af, at forfatteren havde forstået den historiske metode. En videnskabelig korrekt fremstilling skulle yde historikeren mulighed for at være til stede i teksten, og dermed give historikeren mulighed for at diskutere problemstillinger og kildegrundlag. Disse forudsætninger skaber problemer i filmmediet. På film bliver historikeren gjort tavs, fordi han mister muligheden for at redegøre for analyser og overvejelser. Den tolkning, der vælges i en film, kom-

Filmens skurke konspirerer. Rigssikkerhedschef Heydrich (Dietrich Mattausch, i midten) i hviskende samtale med chefen for Gestapo, Müller (Friedrich G. Beckhaus). Konspirationsmotivet spiller en stor rolle i Mommertz tolkning af Die Endlösung. Denne forklaring aflaster i vid udstrækning mødedeltagerne fra det tredje riges civile instanser. Denne tolkning slår Mommertz allerede an i filmens indledning. Dias: Infafilm GmbH.

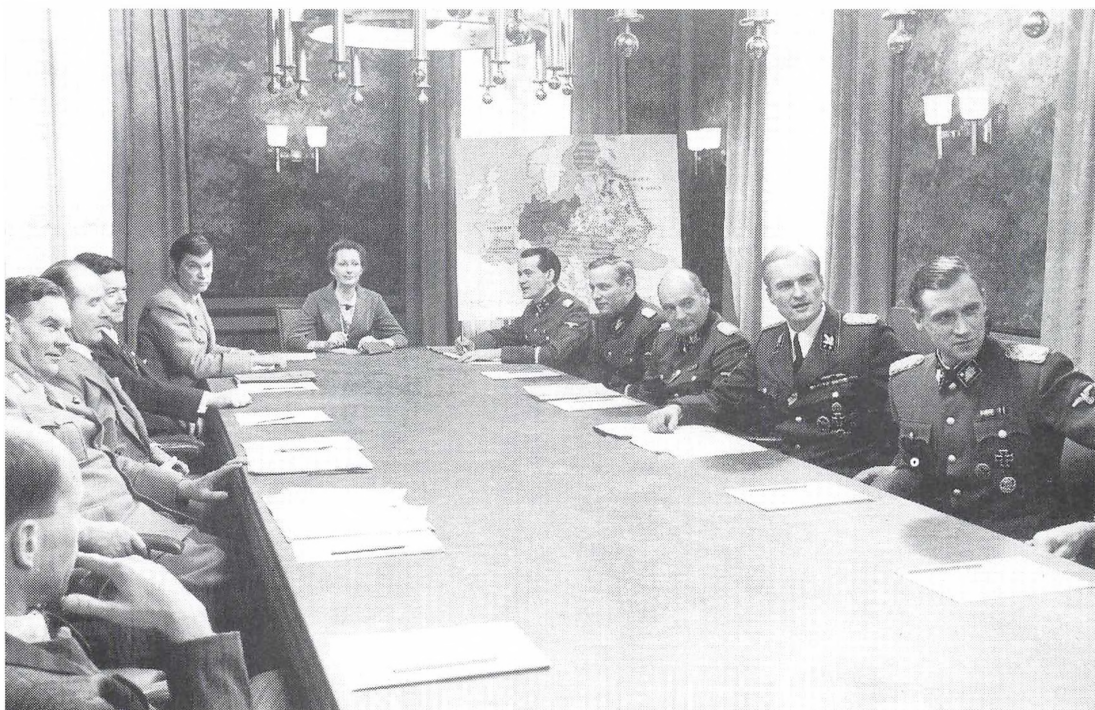
mer derved til at fremstå som den indiskutable sandhed, uden forbehold. Da filmen desuden har den force, at billeder huskes relativt let, vil filmproducentens tolkning af en historisk begivenhed få umage mere vægt end en historiker, der fremlægger i bogform. Historikerens manglende mulighed for synlig indgriben på film er hovedårsagen til faghistoriens modstand overfor filmmediet.²

Hitler og Holocaust

Et eksempel på historikerens manglende mulighed for at gribe ind og diskutere på film, finder man i filmen "Die Wannseekonferenz". Filmene tager bla. stilling til spørgsmålet om Hitlers rolle i beslutningsprocessen forud for udryddelsen af jøderne. Forskningen er uenig om betydningen af diktatorens indgriben for beslutningen om at udrydde alle jøder. Problemet er, at der ikke findes nogen kilder, der entydigt og overbevisende fortæller, at ordren til den såkaldte *Endlösung*, den endelige løsning af jødeproblemet, kom fra Hitler selv.³

Den manglende førerordre har været med til at splitte historikerverdenen i beskrivelsen af *Die Endlösung*. I historiske fremstillinger af *Endlösung* har der derfor været en omfattende diskussion om emnet. Historikerne har herved med analyser forsøgt at anskueliggøre, hvorfor netop deres forklaringsmodel på tilblivelsen af *Die Endlösung* har været den rigtige.

Mommertz, der er historikeren bag drejebogen til "Die Wannseekonferenz", kan i filmen ikke på denne måde diskutere

Et overblik over konferencebordet. Symbolikken er klar. Højre sides uniformerede SS-folk fremstår som en truende blok, og understreger visuelt filmens tolkning af Wannsee-konferencen. Foto: Infafilm GmbH.

re den hidtidige forskning og sine egne resultater, men vælger entydigt at fremstille holocaust som et produkt af en Hitler-ordre. Mommertz lader flere gange filmens "hovedperson", den tyske sikkerhedschef Reinhard Heydrich, referere til eksistensen af en førerordre. Mommertz placerer derved ansvaret for jødeudrydelsen hos Hitler, og SS bliver repræsentanter for førerens vilje og hans forlængede arm. Denne tolkning underbygger Mommertz i filmen på raffineret vis. Det vides fra mødeprotokollen til Wannsee-konferencen, at der deltog 14 personer i mødet: repræsentanter fra forskellige ministerier og SS. Vi ved imidlertid ikke, hvordan disse var placeret under Wannseemødet. Mommertz lader i filmen repræsentanterne for de "civile" ministerier placere sig over for repræsentanterne fra SS. SS-medlemmerne kommer derved til at

fremstå som en samlet front, som Mommertz yderligere lader udtrykke fælles tilkendegivelser – eksempelvis klapsalver. På den måde fremsætter Mommertz sit budskab og underbygger det desuden med visuelle hjælpemidler.

I spørgsmålet om Hitler-ordren tvinges Mommertz til at tage et endeligt standpunkt uden at kunne gøre opmærksom på den manglende enighed i forskningen omkring spørgsmålet. Det er imidlertid filmens præmisser, som han nødvendigvis må indordne sig under. Mommertz sikrer sig dog ved at placere sig i en forskningstradition. Han vover sig ikke ud i dristige nye forklaringer, på trods af muligheden for at fremsætte dem uden modargumenter. Hans tolkning er således ikke grebet ud af luften, men har baggrund i en tradition inden for holocaust-forskningen.

1: Et af Wannsee-mødets angivelige tvivlere Ministerialdirektor Kritzinger (Franz Rudnick, yderst til højre), Reichskanzlei, belæres af Heydrich (Martin Mattausch), der med "Mein Kampf" i hånden understreger, at man bør tage Førerens ord bogstaveligt. 2: Kold luft mellem repræsentanter for Østministeriet, Gauleiter Meyer (Harald Dietl) og Reichsamtsleiter Leibbrandt (Jochen Busse), og repræsentanter for SS, SS-Sturmbannführer Dr. Lange (Martin Lüttge) og SS-Obersturmbannführer Eichmann (Gerd Böckmann) Dias: Infafilm GmbH.

Det gode og det onde

Mommertz' valg af historietradition er dog interessant. Den ovennævnte *bordopstilling*, der er med til at underbygge tolkningen visuelt, dækker nemlig et grundlæggende behov på film: modsætningsforholdet mellem godt og ondt. Den beskrevne bordplan rummer dette modsætningsforhold mellem ondt og godt (eller i hvert fald mindre ondt). De onde er naturligt nok SS, der ifølge filmen ønsker at gennemtvinge udryddelsen af jøder. De gode er de civile embedsmænd, der ganske vist ikke modsætter sig beslutningen om jødemordet, men synes fanget af SS' rænker. Det kan naturligvis ikke bevises, at Mommertz har været sig den dramatiske fordel bevidst, da han tolkede *Die Endlösung* og Wannsee-konferencen. Eksemplet viser dog genrens risiko for at

den sande historie fordrejes til fordel for den gode historie. Havde filmens helhedsindtryk ikke båret præg af grundigt historikerarbejde, ville dette problem have været kildent. Mommertz formår dog at bevise sin indsigt i stoffet, således at mistanken om en bevidst drejning ikke får tilført yderligere næring.

Historiefagets legitimitet qua dets samfundsfunktion

Det er imidlertid vigtigt at fastholde, at historiefagets legitimitet ikke alene beror på dets videnskabelighed og på den historiske metode. En anden vigtig faktor til legitimering af historiefaget er dets betydning for opbygning af historisk identitet. Historikeren har derfor en funktion i samfundet som afdækker og formidler af historisk baggrund og identitet.

Det er derfor en livsvigtig opgave for historiefaget at opnå en så bred eksponering og rækkevidde som muligt. Uden denne formidling mister historien sin retfærdighed som fag og hensynker til fritidssysselet på linie med frimærkesamling. Fra samfundsholdet må formidlingsdelen af historien være særdeles vigtig. Ikke mindst når der årligt postes millioner i historieforskningen. Hvis forskningen ikke leverer resultater, må der stilles spørgsmålstegn ved, om historieforskning ikke blot er hovedløs ødselhed. Som nævnt betaler samfundet ikke blot for forskningsresultater, men også for, at resultater kommer borgerne til gavn som et aktivt bidrag til den historiske identitetsdannelse. Det bør i denne forbindelse stå klart, at manglende indflydelse og manglende interesse for den historiske film fra faghistorisk hold, nødvendigvis medfører et alvorligt legitimitetsstab. Hvis det i virkeligheden hovedsageligt er journalister, filmfolk og forfattere, der forestår prægningen af den historiske identitet, hvad skal man da bruge historikeren til?

Dilemmaet

Det er klart, at de ovennævnte legitimitetsmodeller er kolliderende i spørgsmålet om filmens betydning for historien. Det kræver ikke meget "fagstolthed" eller manglende fleksibilitet, at forestille sig en situation, hvor der enten opstod "En historievitenskabelighed uden bred formidling" eller "Bred historiefremføring uden videnskabelighed". Begge scenarier må synes utiltrækkende for historikeren. Det er derfor nødvendigt at betragte hvorledes "Die Wannseekonferenz" kommer uden om problemerne i denne sammenhæng.

"Das ist eleganter"

Det er i Wannsee-filmen lykkedes for Paul Mommertz at tilfredsstille behovet for bred og underholdende historiefremføring, uden samtidig at kompromittere filmens historiske troværdighed og lødighed. Den første forudsætning for, at det er lykkedes for Mommertz at give filmen

historisk troværdighed, er den store grundighed, hvormed den er forberedt. Således bærer både struktureringen samt replikkerne præg af, at tekstforfatteren har haft indgående kendskab til kildegrundlaget til Wannsee-konferencen. Længere replikker kan ofte spores til samtidige kilder, først og fremmest protokollen til Wannsee-konferencen.

Mommertz har desuden været grundig med at spore samtidige vendinger. Mommertz benytter sig ubesværet af klicheer og talemåder, der var en del af terminologien i det nazistiske Tyskland. Også når det gælder enkeltpersoner har Mommertz været opmærksom på deres normale ordvalg. Eksempelvis lader Mommertz flere gange Heinrich "Gestapo" Müller – chef for Gestapo under Heydrich Rigssikkerhedshovedafdeling – benytte sig af udtryk som: "*Wo gehobelt wird fallen Späne*" (hvor der høvles, falder spåner) eller "*Das ist eleganter*" (det er mere elegant). Disse udtryk skulle således ifølge Adolf Eichmanns udtalelser ved dennes retssag i Jerusalem 1961 være Müllers yndlingsudtryk. Eichmann deltog selv i Wannsee-konferencen og er i dag en af vore hovedkilder til den. I filmen optræder imidlertid enkelte faktuelle fejl. Et eksempel er, at Mommertz i filmen indledningvis, lader to mødedeltagere more sig over, at mødet skal holdes i Interpols hovedkvarter. Mødet var planlagt til at skulle afholdes i dette hus, men blev i sidste øjeblik flyttet. Ved filmoptagelserne fandt man dog frem til det rigtige hus, hvilket som visuelt hjælpemiddel øger "rekonstruktionens autencitet" og derved dens troværdighed. Småfejlene har generelt ingen betydning for helhedsindtrykket.

Det skarpe afbræk

Et spændende aspekt ved Mommertz' og Schirks' behandling af Wannsee-konferencen er den struktur, man har valgt at lægge ind i over filmen. De har således bestræbt sig på en form, der minder meget om bogformen, uden at det kommer til at virke kunstigt. Filmen har derfor en

Afskedsscene foran huset Am Grossen Wannsee 56-58. Brugen af huset i filmen giver sammen med et rigt udvalg af samtidige effekter en skær af autencitet. Dias: Infafilm GmbH.

"indledning" og en hoveddel, delt op i "afsnit". Filmens indledning er skarpt adskilt fra selve rekonstruktionen ved et afbræk i filmen. Afbrækket består af en hvid skærm med titlen "Die Endlösung". Samtidig skifter scenen i filmen. Seeren er hermed ikke i tvivl om, at der her sker noget radikalt nyt, omend de samme personer optræder i begge afdelinger. I den adskilte "indledning" præsenterer Mommertz sit materiale. Han introducerer seeren for mødets deltagere og markerer deres placering i det nazistiske magtsystem – sådan som Mommertz selv ser det. Denne inddeling og det førstehåndsindtryk, man herved får af mødedeltagerne, bruger Mommertz igen i rekonstruktionen. I indledningen præsenterer Mommertz ligeledes sin tolkning af Endlösung og beslutningsprocessen forud for jødeudryddelsen. Man får således allerede tidligt i filmen at vide, at Mommertz tror på en førerordre. Denne tolkning kommer dog til at stå for hans egen regning, da den udtrykkes i den afsondrede præsentation, og dermed er en af de forudsætninger,

filmen fortsætter under. Med denne introduktion dannes en god ramme for selve rekonstruktionen. Den opmærksomme seer får mulighed for at sondre mellem forfatterens egne mere usikre teorier og den kildemæssigt bedre funderede rekonstruktion.

Indsigt i Holocaust

En af Mommertz' films forcer er, at det er lykkedes at anbringe forklaringer på relevante spørgsmål om holocaust. Det gør, at Wannsee-filmene kan ses med lige stor glæde af historikeren og af en forudsætningsløs seer. Uden at skade rekonstruktionens troværdighed anbringes redegørelser for jødeforfølgelsens forløb indtil Wannsee-konferencen 20. januar 1942. Samtidig viser filmene på glimrede vis seeren, hvordan repræsentater for den nazistiske magtelite kunne diskutere den grufulde holocaust uden at tøve væsentligt. Mødet foregår i en god stemning med cognac, mad og morsomheder.

Historien på film ?

Med filmene "Die Wannseekonferenz" foreligger et særdeles vellykket eksempel på, at det er muligt at producere bred visuel historiekommunikation uden på afgørende vis at kompromittere den videnskabelighed, der ligger som grundsten for historievidenskaben. Filmmediet kan være løsningen på mange problemer, når det gælder den brede formidling af historiskrivningen, der er absolut nødvendig for historiefagets eksistens. På den anden side kan filmmediet også vise sig ødelæggende for historikerstanden, da det kan afsløre manglende fleksibilitet til at tilpasse sig nye fremvoksende medier.

Thomas Wegener Friis

¹ Heinz Schirk & Paul Mommertz *Die Wannseekonferenz* Infafilm 1985.

² Leif Becker Jensen *Historien og de gode historier* RUC 1985. S. 100.

³ Ian Kershaw *Der NS-Staat* Hamborg 1995. S. 151.

En administrationshistorisk perle

Af Peter Henningsen, ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet

Karl Peder Pedersen: *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1998, 466s. Pris: 360 kr.*

Arkivar Karl Peder Pedersen har skrevet en bog om de danske stiftamtmande og amtmænd under enevælden. Bogen, der udspringer af forfatterens ph.d.-afhandling, må betegnes som en afhandling i den administrationshistoriske genre, og forfatteren underkaster stiftamtmands- og amtmændsinstitutionen under enevælden en nøjere analyse og undersøgelse. Hvorfor nedlagde den første enevældige konge, Frederik III, f.eks. de gamle len og erstattede dem med amter, og hvorledes foregik denne administrative omvæltning i praksis? Hvorledes forholdt stiftamtterne sig til de almindelige amter og hvilke myndighedsområder hørte ind under de to embeder? Hvem beklædte stillingerne som amtmænd i perioden, hvad fik de i løn, hvilke opgaver havde de, og var stillingerne attraktive for tidens karrieremagere indenfor administrationen? Alt dette, og meget mere til, får vi svar på i Pedersens kyndige gennemgang af emnet, hvor han følger institutionens udvikling under hele enevoldsperioden og redegør for de forskellige amtsreformer, der fandt sted undervejs. Indførelsen af enevælde i Danmark i 1660 betød ikke alene en kraftig koncentration af magt i København, men fik også vidtrækkende konsekvenser for den regionale forvaltning. Krongodset blev solgt fra for at dække statens underskud efter svenskekrigene, og hermed forsvandt en stor del af grundlaget for den hidtidige lensmandsinstitution. I 1662 afløstes lensmændene derfor af amtmænd, der i modsætning til lensmændene var kongens underdanige embedsmænd, og de skulle forvalte de kongelige amter, der nu ikke længere var baserede på statslig godsdrift. Bortset fra reformer i 1670'erne og 1790'erne videreførtes denne amtsforvaltning næsten uændret under resten af enevælden. Dette forløb forfølger Karl Peder Pedersen ved at afdække, hvordan amtsforvaltningen fungerede i en overordnet politisk-administrativ sammenhæng og hvorledes amtmændenes em-

bedsvirksomhed kom til udtryk i samspillet med såvel centrale som regionale autoriteter. Han undersøger, hvorledes amtmændene fungerede under en enevældig forvaltning, hvor der eksisterede flere, indbyrdes konkurrerende forvaltningsorganer og forsøger at finde frem til, hvordan disse forhold indvirkede på regionalforvaltningens generelle gennemslagskraft og effektivitet. Herunder er hans afdækning af kompetencestridighederne mellem stiftamtmandene og amtmændene særlig interessant, da det afsløres, at disse to embedsmandskategorier nærmest lå i konstant strid med hinanden om kompetencefordeling og autoritet: formelt var amtmanden nemlig underordnet stiftamtmanden og skyldte denne lydighed, men i praksis lod de fleste amtmænd hånt herom og betragtede sig som stiftamtmandenes ligemænd - selsagt til stiftamtmandenes store fortrydelse.

Karl Peder Pedersen giver desuden et fyldigt overblik over amtmændenes arbejdsopgaver og forvaltningsområder og undersøger hvilke midler, de havde til deres rådighed, når opgaverne skulle løses. Han analyserer amtmændenes sociale baggrund, og deres økonomiske og uddannelsesmæssige stilling, ligesom de enevældige kongers udnævnelsespolitik undersøges nærmere. Han finder således frem til, at amtmændsinstitutionen med tiden professionaliseredes, således at det i stigende grad var nødvendigt at være uddannet jurist for at komme i betragtning til embedet. Kongerne beholdt dog deres suveræne udnævnelsesret og kunne fra tid til anden sagtens finde på at omgå centraladministrationens indstillinger og selv udpege en anden til embedet - også selvom denne anden måske ikke var fagligt kvalificeret. Pedersens bog er så rig på informationer, på detaljerede analyser og beskrivelser, på kvalitative såvel som kvantitative tilgange til emnet, at det nærmest er en umulig opgave at gøre rede for bogens indhold på dette sted. Jeg vil derfor springe hen over denne så almindelige del af en gængs anmeldelse og i stedet benytte bogen som udgangspunkt for nogle mere principielle betragtninger over det at skrive administrationshistoriske afhandlinger.

Karl Peder Pedersens bog er nemlig et lyse eksempel på, at det faktisk er muligt at skrive en særdeles underholdende og spændende bog om et emne, der almindeligvis betegnes som en anelse "tørt". Det er svært at sætte fingeren på, hvorfor lige netop denne bog adskiller sig så meget fra andre i genren, men nogle af hovedårsagerne må være, at forfatteren bl.a. behersker det danske skriftsprog på en særdeles overbevisende måde, at han forstår at benytte relevant humor på en måde, der aldrig virker påklustret eller kluntet, at hans sætningskonstruktioner er flot komponerede og at amtmandsinstitutionens historie glider ned i så lind en strøm, at man slet ikke mærker, at det reelt er drøjt stof, man er i gang med. Jeg mindes i det hele taget ikke at have læst en så velskrevet, letflydende og underholdende bog fra en dansk historikers hånd, siden jeg læste Kjærgaards bog om den grønne revolution. Foruden disse kvaliteter er det vel næsten overflødigt at nævne, at Karl Peder Pedersen mestrer sit stof og formår at afveje større linier og detaljer imod hinanden, således at resultatet bliver mere end overbevisende: som læser føler man virkelig, at man her bliver guidet rundt af en mand, der ikke blot ved, hvad han taler om, men som også er i stand til at formidle det på en misundelsesværdig god måde.

Da jeg efter endt læsning lagde bogen til side og funderede over, hvorfor den var så god, slog det mig, at det foruden alt det allerede nævnte skyldtes, at Pedersen aldrig forfalder til at lade sit emne blive opslugt af kvantitative analyser, statistikker, skemaer osv. Bevares, der findes da statistiske opgørelser, men de kommer aldrig til at overskygge forfatterens egentlige ærinde, som er at give en beskrivelse af amtmandsembedet på baggrund af en kvalitativ tilgang til emnet. Af og til kommer man så tæt på enevældens amtmænd, at man ligefrem kan se og høre dem for sig. Særligt eksemplet med den nordjyske amtmand i Thisted, der går rundt som en levende død, og desperat kæmper for at slippe væk fra den barske udørk, er så morsomt beskrevet, at man man ser den arme, hændervridende amtmand lyslevende for sig. Den pågældende embedsmand, Jørgen Skeel Due, havde været amtmand i Thisted i 15 år, da hans hustru døde i 1695, hvilket fik ham til at søge om at blive overflyttet til et mere *civiliseret* embede. Han var nemlig aldrig faldet til i Thy: "I et

sådant fjernt sted" fortæller staklen f.eks., "hvor jeg så at sige må se mig berøvet alle hæderlige og honnette folks omgang og konversation, hvilken elendig tilstand først nu er blevet mit livs ulykke, især da al den trøst, jeg har haft i det timelige, er bortrevet fra mig ved en grusom død, så at jeg føler mig som en næsten levende død" (s. 126).

Bag amtmandens klagesang lå den omstændighed, at langt de fleste helst ville have embede tæt på hovedstaden og være tæt på nådens lys (d.v.s. kongen), mens det at blive amtmand i f.eks. Ringkøbing, eller Thisted eller på Bornholm nærmest betragtedes som en forvisning. En senere amtmand i Thisted, Gerhard Faye, søgte i 1811 også et andet embede, da det nordjyske amt ikke kunne tilbyde amtmanden og hans familie de sociale goder, som en familie af stand følte sig selvskrevet til at nyde. Faye havde f.eks. i Thisted den sorg at se sine børn forsømte og de fleste familiedlemmer at lide af dårligt helbred på grund af det usunde og barske klima, "som næsten ingen fremmed i lang tid kan udholde" (s. 326).

Også Pedersens beskrivelse af den magtkamp, der herskede mellem amtmændene og greverne/baronerne, der havde amtmandsmyndighed på deres egne godser, kalder uvilkårligt smilet frem. Nogle grever var så forbitrede modstandere af, at de statslige myndigheder vovede at blande sig i deres interne forhold på grevskaberne, at de nærmest betragtede det som en fjendtlig invasion, hvis den stedlige amtmand vovede sig indenfor grevskabets grænser. Som Pedersen fremhæver, så får man det indtryk, at eksempelvis greverne på Wedellsborg og Tranekær hellere ville være besat af en fjendtlig hær end se en kongelig embedsmand på deres territorier (s. 250). En anden kuriositet ved amtmandsembedet under enevælden var den omstændighed, at arbejdet rent bogstaveligt bar lønnen i sig selv. Amtmændene var så usselte aflønnede, at man var nødt til at være en mand af formue, hvis man ville gøre sig håb om at få en sådan stilling. Kongens filosofi bag lønningspolitikken var den såre simple, at det at være amtmand var en kongelig nådegave, idet man ikke alene var kongens betroede mand, men også fik en plads i kongens ranghierarki, hvilket jo i sig selv var værd at betale for. Amtmændene måtte således afholde mange statslige udgifter af deres egen lomme og f.eks. selv lønne deres

sekretærer og andre underordnede embedsmænd.

Pedersens gennemgang af de usle lønforhold fik mig til at tænke på et brev, jeg engang fandt i Rigsarkivet. Brevet var forfattet af Hans de Hofmann, der var amtmand i Koldinghus amt i 1770'erne og 1780'erne. I brevet klagede han over, at han havde måttet afholde ikke mindre end henved 1200 Rdlr. af sin egen lomme i forbindelse med de mange udskiftningsforretninger på de jyske heder. Kongen ville ikke betale udgifterne, selvom de var en del af Hofmanns embedsadministration - i stedet blev han spist af med en titel som etatsråd og et ryk opad i rangforordningen. Det skinnede tydeligt igennem i brevet, at det var Hofmann langt fra tilfreds med. Sådan er Karl Peder Pedersens bog spækket dels med kuriøse indslag og interessante detaljer samtidig med, at der aldrig gives køb på det rent faglige indhold. Man føler sig virkelig velorienteret om den danske amtmandsinstitution under enevælden, når man har læst denne bog. Man kan så stille sig selv det spørgsmål, om dette i virkeligheden ikke er selve måden at angribe tingene på, når man skriver administrationshistorie. Jeg tror, at det ville være en fordel for mange historiske værker, hvis man undlod at overdænge dem med statistikker og kvantificeringer i den grad, som det ofte finder sted. Pedersens bog viser i hvert fald med al ønskelig tydelighed, at det er hensigtsmæssigt for såvel læselighed som tilegnelse af stoffet at skippe noget af det statistiske arvegods og den samfundsvidenskabelige inspiration og i stedet skrive på baggrund af et mere kvalitativt materiale. Menneskene er nemlig meget

nærværende i Pedersens bog - de er ikke udelukkende reduceret til tal og statistikker - man lever og ånder med enevældens amtmand.

Men er det et rimeligt krav at opstille, at alle fremtidens administrationshistoriske værker skal bruge denne model, og er det i det hele taget muligt? Det er svært at svare på, for det er slet ikke utænkeligt, at bogens vellykkede form ikke kun er et udtryk for den kvalitative tilgangs fortræffeligheder, men også et udtryk for, at der her er tale om en historiker, der skriver bedre end de fleste. Med hensyn til det rent formelle er der ikke meget at klage over. Der er kun ganske få stavfejl og trykfejl, hvilket er til at bære over med. Jeg kan også bære over med, at den senere kammerherre Niels Juel fra Tåsinge på s. 234 betegnes som værende baron i 1717. På dette tidspunkt var han kun ritmester, og han blev forøvrigt aldrig baron, da Tåsinge var et stamhus helt frem til 1919. Barontitlen kom først ind i Juelslægten, da en af Juel'erne i 1800-tallet giftede sig med en enkebaronesse fra baroniet Brockdorff og herefter førte navnet Juel-Brockdorff. Den eneste anke, jeg har mod bogen, er i virkeligheden prisen. Jeg synes, at 360 kr. er en meget høj pris for en bog, der ikke er indbundet i stift bind og som heller ikke svømmer over med illustrationer. Den høje pris vil desværre nok medvirke til, at bogen ikke opnår de salgstal og den udbredelse, som den retteligt fortjener. Måtte denne anmeldelse medvirke til at rette op herpå.

Peter Henningsen

Hvad folk skrev til kongen

Af Stella Borne, *stud.mag.*

Michael Bregnsbo: *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller. Udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. 1997, 334 s., 200 kr.*

Bogen er blevet til på baggrund af en stor pilotundersøgelse, som Michael Bregnsbo (M.B.) har foretaget i det omfattende sup-

plikmateriale 1699-1799 i Danske Kancelli. Det er en kildegruppe, der ikke tidligere har været behandlet systematisk. M. B. har søgt at skabe system i kaos, hvilket er lykkedes ganske godt. Bogens 343 sider er godt strukturerede. Indholdsfortegnelsen er fyldig, og bagest i bogen findes både eksempler på supplikker samt en ordliste. Bogen er skrevet på et klart og forståeligt dansk, der gør selv bogens sværere passager lettere at læse. Man behøver ikke

være 1700-tals historiker for at læse og få udbytte af bogen. De første 5 kapitler fører nemlig læseren ind i 1700-tallets Danmark-Norge. Her gennemgås bl.a. samfundets struktur, det politiske system, lovgivningen omkring supplikkerne og vilkår for supplikkerne. Man får med andre ord den nødvendige ballast til kapitlerne om selve supplikkerne samt analysen. Kapitlerne 6-8 omhandler kildematerialet, fremgangsmåde og kildeværdi. Kapitlerne 9-23 er analysen af supplikkerne, hvor der bl.a. ses på ansøgernes køn, geografiske tilhørsforhold, stand og erhverv, og desuden er der en redegørelse for de forskellige typer supplikker.

I bogens andet kapitel diskuteres begrebet statsdannelse og statens funktion som serviceorgan for befolkningen. Der ses på samspillet mellem på den ene side at trække ressourcer ud af befolkningen (f.eks. i forbindelse med krige) og på den anden side at give en modydelse for at undgå interne konflikter. Efterfølgende bliver supplikationsretten gennemgået. Det var en for undersåtterne lovfæstet ret, der er beskrevet i Danske og Norske Lov. Supplikationsretten lyder umiddelbart som en udmærket service fra statens side, men som M.B. kommer ind på, var det også en form for magtudøvelse. Magtudøvelse er ikke blot negativt ladet i form af direkte tvang og straffe; den kan tillige tage form af imødekommenhed, hvormed der manipuleres med den godtroende borger. Supplikationsretten var dog ikke kun et spørgsmål om magt og manipulation. På den ene side var den en service for befolkningen, der f.eks. kunne klage over uduelige embedsmænd eller søge om tilladelse til at sidde i uskiftet bo. På den anden side var den kongens eneste reelle mulighed for at finde ud af, om hans mænd varetog arbejdet på en ordentlig og sober måde. En anden vigtig ting, M.B. tager op i kapitel 2, er enevælden. Danmark-Norge havde i 1700-tallet den mest gennemførte absolutisme i Europa. På papiret, vel at mærke. Godt nok havde kongeloven af 1665 givet kongen lovgivende, dømmende og udøvende magt, men det var et ideal - ikke en realitet. Dels voksede mængden af statsager i en sådan grad, at kongen var nødt til at have embedsmænd til at varetage nogle af opgaverne, og dels blev den lokale skatteopkrævning, soldaterudskrivning m.m. i en lang periode varetaget af private godsejere. Det er primært supplikprotokollerne i Danske

Kancellis arkiv, der har fundet anvendelse i undersøgelsen. I protokollerne blev indført et referat af hver supplik, der kom ind, hvorefter den fik et sagsnummer. Der er tillige et sagsreferat. Hvis supplikken blev sendt til erklæring hos den lokale amtmand, er det også skrevet. Sluttelig er sagens udfald anført. Protokollerne indeholder endvidere et register over suplikanterne. De har fungeret som ekstrakt- og resolutionsprotokoller, journaler eller sagsnøgler for al kancelliets indgående korrespondance. En stor del af de originale supplikker er gået tabt i forbindelse med kassationer i tidens løb. De, der er bevaret, findes i kancelliets kopibøger over udgåede skrivelser. Netop fordi så mange er kasseret, har M.B. valgt at holde sig til supplikprotokollerne. Det er der dog en ulempe ved. Det betyder, at man får embedsmændenes version af det, der er søgt om. Det udelukker muligheden for at undersøge befolkningens skrive- og formuleringsevne, men man kan til gengæld få et indtryk af periodens politiske og sociale system. Der var regler omkring det at supplikere. Regler, der blev skærpet i flere omgange, fordi folk ikke altid formåede at sende til de rigtige myndigheder og endvidere rendte kongen og kancelliet på dørene. De principper, der blev fastlagt i begyndelsen af 1700-tallet, forblev i det store hele uændrede århundredet ud. Især i starten blev der korrigeret og rettet til for at lette på kancelliets arbejdsbyrde. Der blev bl.a. i 1717 udsendt en forordning om, at det var forbudt at supplikere mere end én gang om det samme emne, hvis man havde fået afslag. Sad man dette forbud overhørigt, betød det arrestation 3. gang! Man kunne naturligvis heller ikke supplikere imod gældende lov eller kongens interesser. En efterfølgende plakat informerede om hvilke sager, der kunne supplikeres om og hvilke, der ikke ville kunne imødekommes og ikke mindre vigtigt: Hvor de forskellige typer af ansøgninger skulle sendes hen. Der var visse formaliteter, der skulle være i orden. Anvendtes der ikke stemplet papir, påført 2 vidners underskrift og den lokale øvrigheds påtegning, kunne man være sikker på en afvisning. Det var en lille indtægt for staten, da stempelafgiften var 3% på alle stempelpligtige dokumenter. I 1725 blev det muligt for undersåtterne at aflevere supplikker til kongen personligt, så de mundtligt kunne redegøre for sagen. Det må have vakt vild jubel, for allere-

de efter en måned fandt en stramning sted. Kongen var ganske enkelt blevet rendt over ende med sager, der ikke hørte til på "hans bord", og der blev henvist til den før omtalte plakate fra 1717.

I perioden fra 1706-1795 voksede mængden af indkomne supplikker til Danske Kancelli fra 1.539 til 11.298 årligt. Dette illustrerer M.B. fint ved hjælp af et fotografi, der viser at én protokol var nok i 1705. I 1755 blev der anvendt to. I 1795 var mængden af indkomne supplikker vokset så meget, at der blev brugt seks meget tykke protokoller. Om årsagerne til stigningen i antallet af indkomne supplikker anføres befolkningstilvækst, der dog ikke kan udgøre det hele. Af bilagene fremgår det nemlig, at det var embedsmændene, der stod for størsteparten af supplikkerne i hele perioden. Statsmagtens udvidelse i den sidste halvdel af 1700-tallet er en anden væsentlig faktor til forståelse af det voksende antal supplikker, og det samme gælder den forøgede tillid fra befolkningens side til statsmagten som serviceorgan.

Det er bemærkelsesværdigt, at bøndernes andel af supplikker næsten tredobledes i perioden. Det lyder af meget, men i 1790'erne udgjorde bøndernes supplikker dog kun 7% af alle supplikker. Hertil skal det også bemærkes, at erhvervet er ukendt for en stor del af supplikanterne. Især i tiden omkring landboreformerne ses markante stigninger i antallet af

bondesupplikker. Det skyldes formentlig, at flere blev selvejere. At de jyske bønder tidligere blev selvejere end de sjællandske giver sig udslag i, at stigningen i Jylland var godt 4% i modsætning til ca. 2 % på Sjælland i samme periode. Købstæderne havde i samme periode småstigninger. Godsejere, embedsmænd, hus-truer/enker synes at have supplikeret stabilt i perioden - dog med små udsving.

M.B. har lavet en inddeling af de emner, der blev supplikeret om: 1. Retsforhold. 2. Erhvervs- og forsørgelsesmæssigt privilegium. 3. Kirkeligt eller familieretligt privilegium. 4. Skifte-, værgemåls- eller myndighedsforhold. 5. Testamenter. 6. Strafnedsættelse. 7. Forslag, administrative skrivelser og andet. Bogen afsluttes med en beskrivelse af supplikernes funktion i 1700-tallets Danmark-Norge. Samtidig opsummerer M.B. og runder af med kancellireformen i 1800, hvor alle rutinesager blev lagt ud til afgørelse hos de lokale embedsmænd. Michael Bregnsbo mener, at årsagen skal ses i den enorme mængde af sager, der kom ind.

Jeg håber, at bogen vil give anledning til en øget interesse for den store kildegruppe, som supplikkerne udgør. Bogen kan anbefales, uanset om man agter at give sig i kast med videre studier i kancelliets behandling af supplikker, eller blot ønsker en anden vinkel på 1700-tallets Danmark-Norge.

Stella Borne

Embedernes forvaltning

Af, *Karsten Skjold Petersen, cand.mag., museumsinspektør ved Tøjhusmuseet.*

Erik Nørr og Karl Peder Pedersen (red.): På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920. Selskabet til udgivelse af Dansk Historie i samarbejde med Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1998. Indb., 463 sider, s/h illustrationer, pris 275 kr.

Bogen er et biprodukt af det forvaltningshistoriske projekt *Stat, Forvaltning og Samfund*, som Forskningsrådet søsatte i 1991. I Kildeskriftselskabet opstod da idéen om at udgive et bredt udsnit af forvaltningshistoriske kilder, og man engagerede de 9 forfattere, der alle havde tilknytning til ovennævnte projekt.

På embeds vegne gengiver ikke mindre end 103 forskellige kildetyper i transskription fra følgende forvaltningsgrene:

Centraladministrationen (generelt samt folketællinger) af Margit Mogensen.

Centraladministrationen (jordebøger og matrikler) af Karl-Erik Frandsen.

Amtsforvaltningen af Karl Peder Pedersen.

Skatteforvaltningen af Claus Rafner.

Toldforvaltningen af Ole Degn.

Rets-, politi- og fængselsforvaltningen af Grethe Ilsøe.

Kirkeforvaltningen af Ole Degn.

Skoleforvaltningen af Erik Nørr.

Fattigvæsenet og socialforvaltningen af Inge Bundsgaard og Erik Nørr.
Sundhedsforvaltningen af Jørgen Mikkelsen.

Hver kildegengivelse er bygget op over den samme 7-punkts skabelon. Efter en kort definition af kildetyper følger selve transskriptionen. Herefter gives nogle specifikke kommentarer til kilden, f.eks. oversættelse af forkortelser; der redegøres for det lovgivningsmæssige grundlag; der gives nogle bud på kildetypens anvendelsesmuligheder ved historiske undersøgelser; der redegøres for i hvilke arkivfonde typen findes, og endelig gives en kort oversigt over relevant litteratur. Afslutningsvis er bogen forsynet med et emneregister, der henviser til kildernes numre.

På *embeds vegne* er afgrænset til perioden 1750-1920, men vil øjensynligt blive fulgt op af bind for perioden hhv. før og efter. I den geografiske afgrænsning er Hertugdømmerne, Norge, kolonierne og de nordatlantiske besiddelser valgt fra. Ligeledes er København med sine mange særegne forvaltningstræk reelt udeladt. Det skal dog tilføjes, at mange af de viste kildetyper også havde gyldighed i de nævnte områder. Værre synes derfor afgrænsningen af forvaltningsgrene at være. Af indledningen fremgår det, at den militære forvaltning (d.v.s. både hær og flåde) mangler ligesom "post- og kommunikationsetaterne". Hvad dette nyopfundne udtryk dækker over kan man gætte på: Post- og Telegrafvæsenet, Fyr- og Vagervæsenet, Havnevæsenet, DSB? Derudover mangler områder som Københavns Universitet, Lods væsenet og Forst væsenet. I kapitlet *Centraladministrationen generelt* er der som titlen antyder kun givet eksempler på fælles kildetyper. Man vil derfor lede forgæves efter emnespecifikke kildetyper fra de forskellige ministerier.

Inden for de behandlede forvaltningsgrene har forfatterne tilstræbt at vise de "vigtigste" kildetyper. I sagens natur må der finde en udvælgelse sted, og denne virker vellykket. Formålet med at præsentere de vigtigste kilder fra en række forskellige forvaltningsgrene synes som udgangspunkt fornuftigt. Formålet med at gengive eksempler på de mange kilde-

typer i transskription virker derimod ikke særlig velbegrunderet. De transskriberede gengivelser forekommer overflødige. Vilkårlige og løsrevne som de er, virker de mere forvirrende end oplysende. Pladsen kunne med fordel være anvendt til dels at beskrive nogle flere typer, dels at redegøre nærmere for deres generelle indhold. Da mange af de gengivne kildetyper repræsenterer en standardiseret form, kan man dog have glæde af dem. Ikke mindst kan man få hjælp til dechifring af hyppigt anvendte forkortelser. Ord og vendinger, der er gledet ud af sproget, får også en forklaring med på vejen.

På *embeds vegne* indeholder som nævnt også litteraturhenvisninger, hvilket er særdeles prisværdigt. Der er bevidst tilstræbt korte litteraturlister. Måske lidt for korte, i hvert fald savnes flere fremstillinger. Ved kildetyperne 21. *Brandforsikringsprotokol* således Helle Linde: *Landbygningernes brandforsikring 1792-1872* (Fortid og Nutid nr. 22, 1963-65); ved kildetype 48. *Skifteprotokol* Sigurd Jensen: *Det 18. Aarhundredes Bondeskifter og deres Kildeværdi* (Fortid og Nutid nr. 12, 1938); og i kapitlet om *Jordebøger og matrikler* H.O. Nordlund: *Matriklen og matrikelkortene som hjælpemidler ved lokalhistoriske undersøgelser* (1978). Kapitlet *Jordebøger og matrikler* medtager i øvrigt en udskiftningsforretning. Udskiftningskortet og matrikelkortet har derimod ikke fået plads som en selvstændig kildetype. De er reduceret til illustrationer med 4-5 liniers billedtekst.

Hvis man skal kaste sig over et nyt emneområde eller en ny periode, har man behov for nogle kolde administrationshistoriske fakta. Dem finder man dels i de to nøgleværker *Lokaladministrationen i Danmark* (1985) af Harald Jørgensen og *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848* (1982) af Frank Jørgensen og Morten Westrup, dels i *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse* samt de tilsvarende publikationer fra landsarkiverne. På *embeds vegne* erstatter ikke disse, men supplerer dem.

Karsten Skjold Petersen

Fra hybris til nemesis

Af Adam Holm, cand.mag., ph.d-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet

Henrik Jensen: *Ofrets Århundrede*. Samleren 1998. 412 s.

Illustrationen, der pryder denne bog er det berømte maleri "Nighthawks" fra 1942 af den amerikanske maler Edvard Hopper. Motivet forestiller en café i en mørk og øde gade. Fortovet uden for caféen genspejles af en dyster grønlig farve. Inden for sidder en ensom mand ved bardisken og lidt længere væk fra beskuerens perspektiv står en anden mand i selskab med en kvinde. Kvinden stirrer apatisk på sine negle, mens den tilknappe mand tilsyneladende påhører en bemærkning fra den enlige tjener. Personerne i caféen står alle let foroverbøjede og deres ansigter er udtrykkløse. Hoppers maleri domineres af en dyster atmosfære. Det er et forstemmende sindbillede på det 20. århundredes mentale nattemning, som præges af ensomhed, forladthed og fremmedgørelse iblandet narcissisme og træt ligegyldighed over for omgivelserne. Forsidemotivet anslår således bogens tema på effektivt facon.

Ofrets Århundrede er skrevet af lektor ved Institut for Historie og Samfundsforhold på Roskilde Universitetscenter, Henrik Jensen. Han har tidligere beskæftiget sig med både middelalder- og mentalitetshistorie. Det sidste mærkes tydeligt gennem hele fremstillingen, hvis grundliggende problemstilling er at indkredse og aflæse betydningen af 1. Verdenskrig på en række skikkelser fra det tyske og britiske åndsliv, som er gået ind i krigen "og kommet ud på den anden side, og har levet resten af livet med det ene ben i tiden efter og det andet i tiden før" (s. 10). Centralt i analysen står derfor krigens idémæssige, sociologiske og psykologiske aspekter belyst både gennem det "nomiske" 19. århundrede og det "anomiske" 20. århundrede. Resultatet af denne negative transformationsproces er et menneske, hvis bevidsthed marts af tanken om katastrofens uafvendelige nærhed. Hvis det vestlige menneske i tidsrummet fra Waterloo til Sarajevo kunne gå med oprejst pande, faldt den ranke og stolte holdning sammen i Flandern, knækkede endegyldigt i Auschwitz og har siden reduceret os til krybende, æng-

stelige individer uden tro på fordums store idealer.

Det har ført til en udbredt *victimisering* – heraf bogens titel - en legitim fiksering på rollen som offer. Modsat den gængse opfattelse af offer-begrebet, der anskuer ofret som et krænket subjekt, hvilket i sagens natur implicerer en gerningsmand og dermed en underliggende tematik af godt-ondt og uskyldig-skyldig, argumenterer Jensen for, at der i dag findes "offerstrategier". Muligheden af at vælge ofrets position er, hvis man skal tro Jensen, til stede som ingen sinde før. Endda kan der tjenes penge på denne rolle, som i visse amerikanske stater, hvor enorme erstatninger er blevet udbetalt til *ofre* for skoldhed kaffe eller cigaretrykning, hvilket har skabt en ny levevej som professionelt offer på evigt udikig efter "profitable" uheld. Medierne er en altid beredvillig regissør, som uophørligt fremmaner nye skrækscenarier og præsenterer nye inderligt autentiske beretninger fra ofre for et katalog af nære (fx familien, arbejdspladsen) og fjerne (fx *systemet*, samfundet) overgreb.

Som det vil ses er en væsentlig del af bogen en kritisk og pessimistisk samtidsdiagnose snarere end en egentlig historisk fremstilling. Man fristes derfor til at spørge, hvilken forbindelse det er, Jensen mener at kunne iagttage mellem nutiden og 1. Verdenskrig, ikke mindst med tanke på at denne hovedsageligt europæiske stormagtskrig oftest betragtes som et præludium, omend et makabert sådan, til den langt voldsommere 2. Verdenskrig. Essentielt handler det om værdifundamentets erosion. Den udbredte tendens til *frivillig offerliggørelse* og ansvarsforflygtigelse, har ifølge Jensen rod i den krig, som "brød med alle hævdvundne forestillinger om hvad det vil sige at være menneske" (s. 88). Forf. citerer her den britiske historiker Guy Chapman for, at krigen 1914-1918 var en gennemgribende mental rystelse, der forandrede de hidtidige normer for social status, religion, institutioner og almene værdier. Denne rystelse blev forstærket gennem den efterfølgende verdenskrig "og gennem det stadig mere ubehagelige kvarte århundrede siden 1945 - men det var i

1914 det begyndte og blev forment hinsides al redning”(Chapman 1975 i Jensen, s. 89). Tabet af normativ kultur og gyldige supra-individuelle institutioner - med forf.s. ord “funktionsdygtige interaktionsstrukturer” - er krigens langtrækkende følger. Som den irske digter W. B. Yeats skrev i digtet “The Second Coming”(1919) førte krigen til at “Things fall apart; the center cannot hold/Mere anarchy is loosed upon the world”. Den aftraditionalisering som fulgte i kølvandet på krigen fik omfattende indflydelse på forholdet mellem individ og samfund. Her forbindes trådene: offerstrategierne er blevet moralsk mulige som følge af den forandrede normative integration og frisætning fra de traditionelle værdier. Med brug af den amerikanske socialpsykolog David Riesmans begreber fra 1950 om historiske socialkarakterer gennemgår Jensen, hvorledes det borgerlige samfunds *indrestyrede* person nærmest blev bortsprængt og atomiseret af 1. verdenskrig. Massesamfundet fødtes, eller mere præcis fandt sin højeste form, i forbindelse med krigen og ud af den menneskeligt og materielt omkostningskrævende katastrofe som krigen var, opstod den *andenstyrede* person.

Til forskel fra den indrestyrede, der historisk spænder fra renæssancemennesket over gründerkapitalisten til det 19. århundredes gentleman, er den andenstyrede ikke forankret i et sæt af fundamentale værdier indpodet af forældre, tradition, vaner etc. Derimod imiterer den andenstyrede andres opførsel, men med hyppige skift af idoler og værdier, ikke mindst bibragt gennem medierne - kollektivets kulturelle tempel. Hvor den indrestyrede i tilfælde af svigtende overholdelse af traditioner og moralske leveregler følte en kraftig skyld, er den andenstyrede plaget af en “diffus ængstelighed for ikke at kunne bevare kontakten og opfange de seneste signaler”(s. 57). I de situationer - og skal man tro Jensen er de mangfoldige - hvor den andenstyrede registrerer at andre er stærkere, hurtigere, dygtigere og klogere er det en oplagt option at påberåbe sig status af offer. Der følger hverken skam eller skyld med denne rolle, kun velvillig opmærksomhed fra omgivelserne, der har brug for disse historier som bekræftelse på egen succes i forhold til den andens tab af orientering. Man mærker en vis affekt fra Jensens side over den tilstand - det mentale syndefald kunne man sige - som han analyse-

rer sig frem til. Ind i mellem fremstår han som en næsten livstræt skeptiker i denne personligt engagerede bog.

Det er som antydnet ingen “traditionel” historiebog. Grundforskning er det ikke, men derimod en omfattende og vedvarende diskussion og analyse af de mentalitetshistoriske og dybdepsykologiske effekter af den europæiske katastrofe 1914-1945 i relation til vores tid. I den forstand er *Ofrets Århundrede* en sjælden trækkfugl på disse breddegrader, ikke mindst inden for dansk historieskrivning (og forskning), hvor Jensen er i liga med andre “vovefulde” syntetikere som Uffe Østergaard, Søren Mørch og Thorkild Kjærgaard. Den imponerende blanding af historie, kulturstudier, litteratur, psykologi, sociologi og politologi holdt sammen af et velskrevet og inspirerende sprog er tydelig angelsaksisk i sit forlæg. Deraf måske også den lidt skæve udvælgelse af kulturelle skikkelser, som Jensen ved siden af sin sociologiske analyse og delvist politiserende og moraliserende kommentarer, har foretaget.

I bogens længste og absolut mest læseværdige andet hovedafsnit (“Ikaros’ fald”, s. 93-284) af i alt fire, beskæftiger Jensen sig udelukkende med tyskere og briter. Ganske vist med så interessante personer som bl.a. sociologerne Max Weber og George Simmel, digteren Rupert Brooke, politikeren Edward Grey og krigshelten og forfatteren Ernst Jünger. Især fremstillingerne af Grey, der var britisk udenrigsminister og i dag bedst huskes for sin uforvarent profetiske og stærkt symbolske udtalelse i sommeren 1914 om, at “lygterne er ved at gå ud over hele Europa”, og af digtersoldaten Brookes, der som en anden Lord Byron døde i det græske øhav af blodforgiftning samme år, uden at have været i regulær kamp, er blændende velskrevet og giver indsigt i indrestyrede personers mentalitet og adfærd. Men det kan undre, at Jensen helt har udeladt trykte franske eller italienske kilder i sin analyse. Hvis denne disposition skyldes eventuelle sproglig hensyn, kunne Jensen i stedet trække på danske eller engelsksprogede oversættelser, hvilket han i øvrigt benytter i afsnit 3 i beskrivelsen af den italienske jøde Primo Levis overvejelser over KZ-systemets fornedrende univers. At der heller ikke er inddraget amerikanske kulturpersoner kan ligeledes forekomme besynderligt, da han ikke ellers opererer med en geografisk afgrænsning, men ovenikøbet i sin påtegning af offer-

rollen flere gange bringer amerikanske eksempler. I en vis forstand kan Jensen dog siges at bruge en amerikansk kilde, men tilsyneladende uden selv at bemærke det. Forfatteren Henry James, som Jensen i indledningen kalder for en "berømt engelsk forfatter", var faktisk amerikansk statsborger indtil et år før sin død (1843-1916), hvor han blev naturaliseret britisk statsborger. Ganske vist tilbragte James de sidste knap tyve år af sit liv i Europa, hovedsageligt i Storbritannien, men i den autoritative *Norton Anthology* omtales han som amerikansk forfatter. James oplevede kun et par år af krigen og kan derfor næppe siges at være et oplagt valg som en, der havde et ben på hver side af krigen (jfr. Jensens indledende beskrivelse). Det er et besynderligt valg, eftersom James, hvis grundlæggende livserfaringer selvsagt var formet i det 19. århundrede, væsentligst bruges til at beskrive "krigen som en brutal omfortolkning af tilværelsens principper", hvilket var almene forestillinger blandt datidens intellektuelle. Hvorfor lige James står altså ikke klart, særligt ikke når han reelt kun benyttes over halvanden side (s. 166-168). Her virker valget lidt for tilfældigt og præget af, hvad forf. har haft ved hånden. Jensen kunne med fordel have konsulteret Eugen Webers særdeles nyttige værk *Movements, current, trends: aspects of European thought in nineteenth and twentieth century* (1992).

Naturligvis er der i en så kompleks bog andre mindre irritationsmomenter, der dog mestendels, som i det anførte eksempel, går på forf.s. selektionsprincip og lidt lemfældige omgang med den anvendte (rettere, uanvendte) litteratur. Blot et yderligere eksempel. I

note 13 til afsnit 1 (s. 380), hvor Jensen uddyber nomosbegrebet (morallov, normativitet) springer han på få linier fra Aristoteles over Kant til "nazismens tid" til en vis W. Stabel, der skulle have givet en teologisk begrundelse for den politiske etik. Den person Jensen henviser til hed rettelig Wilhelm Stapel og var en fremtrædende højreintellektuel med tilknytning til den såkaldte "konservative revolution" i Weimarrepublikken. Jensen nævner i samme åndedrag retsfilosoffen (o.m.a) Carl Schmitt, men som i tilfældet med Stapel har han ikke læst deres tekster og hvad værre er, der er ingen henvisninger til, hvorfra forf. har hentet sine oplysninger. Det er simpelthen dårlig og nonchalant afskrivningsteknik.

I nærværende anmeldelse er der ikke gjort noget forsøg på at gå Jensens tese om det vestlige menneskes deroute fra opofrende vinder til vindende offer nærmere på klingen, idet den dybest set er et subjektivt anliggende, hvilket en kritisk indsigelse vil tage farve af. Hin enkelte læser må derfor selv fægte sig gennem de mange skarpe argumenter. Om det ender blodigt eller fredeligt afhænger af temperamentet, men stille går det formentlig ikke for sig. Fra en overordnet betragtning er det nemlig bogens absolutte styrke at den virkelig ægger til debat. Af samme grund er den næppe egnet som faktisk lærebog, men som fremstilling af aktuelle samfundsproblemers (mentalitets-)historiske betingethed rammer den helt eller delvist forskellige intellektuelle niveauer, fra 3.g til emeritus. Ikke mange danske historikere evner (eller lyster) at bryde de vante esoteriske rammer. Derfor et velkomment værk.

Adam Holm

Socialreformens fader får sin første biografi

- En personlig anmeldelse

Af Hans Sode-Madsen, seniorforsker ved Rigsarkivet

Jacob Christensen: *K.K. Steincke. Mennesket og politikeren. En biografi*, Christian Ejlers Forlag 1998. 352 s., 348 kr.

Christian Ejlers Forlag indledte for nogle år tilbage en række politikerbiografier med historikeren Kristian Hvidt som redaktør.

Bidragyderne var fremtrædende historikere, samfundsfagsfolk eller politikere. Niels Finn Christiansen skrev om Hartvig Frisch, Viggo Sjøqvist om Nils Svenningsen, Poul Hartling om Erik Eriksen, og nu har statskundskabsmanden Jacob Christensen biograferet K.K. Steincke. Under forberedelse – men allerede

foromtalt i Danmarks Radio – er Niels Wium Olesens bog om den unge Jens Otto Krag. Det er sandelig ikke hvemsomhelst, der skriver om hvemsomhelst, men formen, stilen, udstyret er sandt for dyden ikke altid lige ophidsende. Det er biografier, som vor mor lavede dem: bundsolide og mættende. Der hviler et svagt skær af pligtarbejde over nogle af bindene, mens andre holder sig på ærbødig afstand af den store mand. Men på den anden side er der – gudskelov og tak for det – langt til Helle Virkners *Hils fra mig og kongen* med efterfølgende billedbog. Hvordan passer Jacob Christensens bog så ind i serien? Den er jo allerede modtaget med rosende anmeldelser og sideløbende radiointerviews, og det er blevet fremhævet som noget overraskende, at en så ung forfatter kunne skrive så modent. Hvortil han med Steincke ville kunne svare, at det var argumentets kvalitet og ikke, hvor tæt man var på den senile demens, som burde afgøre en akademisk diskussion. Jeg har haft nogle fine dage med bogen, men finder dog, at biografens styrke, den grundige vejvisning, samtidig er dens svaghed, nemlig manglen på perspektiv. Og så er titlen ikke helt dækkende for indholdet. Men herom senere.

Lad mig til indledning fortælle, hvordan jeg i embeds medfør og i min forskning har haft det med hovedpersonen i denne biografi. I en del år var jeg arkivrådgiver for den nu afdøde departementschef i Socialministeriet, H.H. Koch; han havde afleveret et stort privatarkiv, som han med jævne mellemrum tilså, forøgede og passede som et kært familiemedlem, og her kom jeg ind i billedet. På dette tidspunkt havde jeg beskæftiget mig en del med Socialministeriets opståen, udvikling og initiativer mht. unge arbejdsløse i 30'erne, og jeg havde via journalsager (arkivalierne) dannet mig et nærmest personligt indtryk af ministeren og hans embedsmænd. Jeg kunne ikke stå for Steinckes randbemærkninger i conceptarkene eller hans praksis med at overlade store afgrænsede emneområder til bestemte medarbejders eget felt. Ministeriets journal afslører fordelingen af emner ved medarbejdernes initialer: en krusedulle i margenen betyder fx Jørgen S. Dich, "St" Poul Stockholm osv. Arkivbenytteren har her fået et nyttigt *hint* i retning af andre arkiver, private papirer, betænkninger o.l. H.H. Koch startede sin karriere som fuldmægtig i Justitsministeriet under Steincke og kunne fortælle, at

man her fik en skrækindjagende god og effektiv opdragelse i embedsmandsgerningen. Steincke følte med jævne mellemrum et behov for at tage de unge fuldmægtig i lære, hvilket efter sigende skabte en stemning på randen af et nervøst sammenbrud. Stærke mænd var ved at tisse i bukserne og kunne gå grædende ud af kontoret. Men som H.H. Koch tilføjede, blev Steinckes folk jo alle sammen til noget stort i embedsværket. Det tror da pokker! Endelig fik jeg et eksemplar af *Rigsdagstidende 1929-40* førerende mod selv at transportere det bort! Det viste sig at have tilhørt K.K. Steincke og gav mig anledning til at konstatere, hvor meget der var klippet ud og indsat i de 3 bind selvbiografi.

Med hensyn til Jacob Christensens bog havde jeg det i første omgang på den måde, at jeg blev lidt irriteret over fremstillingens omstændelige forløb. Vi kommer undertiden langt ud i krogene. Ved nærmere gennemlæsning blev jeg imidlertid fascineret af – netop den omstændelige facon. Et par eksempler. Forfatteren noterer med forbavelse s. 38, at samfundsdebattøren Fernando Linderberg er gået i historiens glemmebog. Ergo retter han op på denne mangel på de næste sider. Kapitel 5, Kultur og politik (s. 59-84) tager afsæt i Steinckes politisk-moralske betragtninger i *Den økonomiske Historieopfattelse* og *Kulturbetragtninger* og formidler en interessant gennemgang af det danske socialdemokratis forhold til bl.a. marxismen, revisionismen, parlamentarismen og kristendommen. Den slags ekskurer afsporer normalt ens koncentration, men Jacob Christensen formår i de fleste tilfælde at håndtere dem sådan, at man både fænges og belæres og glemmer, at man egentlig kunne læse sig til oplysningerne andetsteds. Af og til kan det imidlertid ende i ren tomgang, som i slutkapitlet, hvor forsøget på at karakterisere Steincke som en borgerlig socialdemokrat – hvad vist ingen i øvrigt vil betvivle – udarter til en beskrivelse af akademikerne i den første (og efterfølgende) socialdemokratiske regering, en for en, med sidespring til akademiker-politikere i andre partier. Siden begyndelsen af 90'erne har Jacob Christensens forskning været centreret om den danske sociallovgivning fra 1. Verdenskrig og frem til indførelsen af folkepengen i 1956. Resultaterne er blevet – og er ved at blive – publiceret i den række bind, som SHF-forskningsprojektet *Stat. Forvaltning. Sam-*

fund har kastet af sig. Desuden bragte *Historie* i 1995 en artikel om socialreformen 1933. Sideløbende er forskningsindsatsen blevet formidlet til studerende i statskundskab i København. Disse skridt på karrierens vej mærkes i fremstillingen: Den er kronologisk fremadskridende, grundig, pædagogisk, velformuleret, lunt humoristisk – og lidt gammeldags stuelærd i faconen.

Det har helt sikkert været vanskeligt at få hold på en person som K.K. Steincke. Dels var manden efter alt at dømmes en uhyre sammensat natur, dels har han som nævnt leveret en stofmættet og meget underholdende levnedsskildring i 3 bd. Yderligere var hans liv og karriere ikke gådefuld som fx Christmas Møllers eller J.O. Krag's, en spore på forfatterens fantasi, og at han var dygtig, kontroversiel og irriterende arrogant er ingen nyhed: "Hvorledes gik det til, at en mand, der i teorien både er human og frisindet, i praksis virkede reaktionær og despotisk?" spurgte B.T. ved meddelelsen om Steinckes afgang som justitsminister i september 1939. Året forinden havde den radikale Gunnar Fog-Petersen ordrigt karakteriseret ham som "en troende tvivler, en udholdende, mod høje mål stræbende skeptiker, på en gang revolutionært dristig i sin tanke og konservativ, bedsteborgerlig forsigtig, en tilbøder af gammel moral og en skaber af nye former, en søgende sjæl, der aldrig har fundet et ståsted, en formalist, som elsker frihed, en socialist, for hvem individualismen er livet selv, og ved siden af alt dette en arbejder, der har overkommet mere end de fleste." Jacob Christensen lader sig hverken skræmme af B.T.s minimalisme eller af Fog-Petersens omfattende portrætteringer, men erklærer frimodigt, at dette må være ledemotivet i hans skildring, dog med vægten lagt på Steinckes politiske arbejde: Hvor kom hans politiske opfattelse fra, hvorledes forholdt den sig til Socialdemokratiets, og hvilken sammenhæng var der mellem Steinckes politiske opfattelse og hans indsats som minister? Og så tager han ellers fat fra en ende af med barndom og ungdom i egnen omkring Nykøbing Sjælland, faderens karriere og psyke (neurastenisk, hvilket efterfølgende forklares), moderens psyke og sygdom, hvad der fulgte med at være opvokset i et lærerhjem i provinsen, skolegang, studentereksamen (gammelsproglig) fra Sorø Akademi osv. Den sociale interesse vækkes ved mødet med storbyen Københavns fattige –

Steincke melder sig til det korps af "undersøgere", som den private Københavns Understøttelsesforening etablerede omkring århundredskiftet som et parallelt fattigvæsen – og skoles politisk i de studentikose diskussionsklubber "Catilina" og "Karl Marx". Et ægteskab bliver der også plads til, meget lidt i øvrigt, med kokkepigen Elisabet Hansen, før turen går til den egentlige lynkarriere i Frederiksberg Kommune som fattiginspektør i 1907. Fattiglovgivningen havde generelt udviklet sig til et rent lappeskrædderi, hvor kaotiske tilstande herskede, så snart der skulle træffes konkrete afgørelser. Steinckes hang til praktisk pædagogik blev nu udviklet til en økonomisk guldgrube, nemlig vejvisere gennem lovjunglen, først og fremmest *Håndbog i Forsørgelsesvæsen*. I de omkringliggende år skrev han *Offentlig Hjælp, Admisser eller Rettigheder* og *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*. Forfattereskabet er meget konsistent og leder med usvigelig sikkerhed frem mod den konkrete politik, alle kender Steincke for: socialreformen fra maj 1933. Til den udsendte han en noteudgave, hvor ikke mindst forord og fodnoter er interessante. Det var noteudgaven, den kommunale og statslige forvaltning holdt sig til, hvis ikke det store juridiske skoleridt skulle sættes i værk. Efter min mening er det en ufortjent overset kilde, også af Jacob Christensen. Socialreformens forudsætninger, fremlæggelse i Rigsdagen og gennemførelse redegøres der imidlertid grundigt for. Forfatteren trækker på sine tidligere artikler og bidrag, klippe-og-klistre-metoden fornemmes her og der som et ucharmerende stilbrud.

I oplægget til socialreformen er der gjort meget ud af Steinckes robuste syn på de sociale undermålere, de småt begavede, vagabonderne, luderne og plattenslagern, og i forlængelse heraf hans syn på befolkningspolitikken. Begrebet racehygiejne har efter Hitler fået en så odiøs klang, at det næsten ikke er til at omgå. Men her præsenteres vi for dets indhold og må endnu engang konstatere, at Steincke er, hvad han skriver, og at de skriftlige udsagn er meget konsistente over tid. Inspireret fra ikke mindst USA ytrer han sig 1919 i *Fremtidens Forsørgelsesvæsen* samlet om at anvende racehygiejnen i befolkningspolitikken. Problemet blev af samtiden opfattet således, at det var de velstillede og -uddannede, der på dette tidspunkt fravalgte børn. Da det fremtidige samfund gerne skulle

basere sig på de bedste, gik det ikke an, at det var undermålerne, der reproducerede sig stærkest. Det var i storbyerne, undermålerne holdt til, det var herfra alt det smudsige kom, materielt som åndeligt. Storbyen var farlig. Hele problemstillingen kan i grunden fæstnes til den kulturpessimisme og anti-modernisme, der herskede fra århundredskiftet, og som gav sig så forskellige romantiserende udslag som vandrebevægelsen og bondefascismen. I og med at Jacob Christensen holder sig så tæt op ad sin hovedperson, som han gør, glipper dette perspektiv, men herom lidt senere. Myrdal'ernes bog fra 1935 om krise i befolknings-spørgsmålet, hentet til Danmark af Socialministeriets statsvidenskabelige konsulent, Jørgen S. Dich, inspirerede i Steinckes sidste måneder som socialminister til nedsættelsen af en befolkningskommission. Selv om kommissionen fik et kort liv – hvilket måske er årsagen til, at Jacob Christensen fejlagtigt anbringer den under Indenrigsministeriet og ikke gør meget væsen af den – udstak den nogle perspektiver i retning af billige boliger til forældre med børn, flere børnehaver og mere liberal oplysning om svangerskabs-spørgsmålet, bl.a. om legal abort. Fra og med velfærdssamfundets opbygning i 50'erne blev kommissionens forslag realiseret. I parentes bemærket har historikeren Cecilie Banke netop afsluttet sin ph.d.-afhandling om Befolkningskommissionens oversete arbejde. Her får vi uddybet en meget væsentlig side af befolkningsdebatten, som Jacob Christensen helt forbigår, nemlig ny-malthusianismen og inspirationen fra det engelske, liberalt-socialistiske *The Fabian Society*, ideologisk pejlemærke for de nordiske socialdemokratier. Steincke øste flittigt af disse kilder og ytrede sig om dem i *Socialisten* så tidligt som i 1903.

Tiden som justitsminister fra 1935-39 benyttede Steincke bl.a. til ad lovgivningens vej at effektuere de tidligere udviklede tanker om racehygiejne og et effektivt, håndfast forsvar af det demokratiske, parlamentariske system. Udenfor ministeriet brølede samfundet afsted med hidsige debatter om seksualliv og moral, anført af valkyrien Thit Jensen og den effektive debattør Poul Henningsen. Sidstnævnte proklamerede i 1934, at det eneste, der ville blive tilbage af den demokratiske periode, var "funktionalismen, jazzen, dansen, friluftslivet og den deraf flydende elskov." Det forbillede, han stillede foran landets mødre, var den ba-

nanklædte Josephine Baker. For Steincke var dette et udtryk for borgerskabets degenererede moral, og da de politiske yderfløje, ikke mindst arvefjenden DKP, gik til angreb på selvsamme demokratiske periode, bragte den fintfølede, men hårdtslående justitsminister sig så ofte i mediernes søgelys, at Stauning fandt ham besværlig grænsende til en belastning. I 1939 fik han silkesnoren, men fik et kort come back i 1950, da regeringen Hedtoft kom i akut nød for en justitsminister. Besættelsen satte en stopper for Steinckes yndlingsbeskæftigelse som pensionist: foredrag. I stedet satte han sig til at skrive sine erindringer, udgive små bind aforismer og passe sit nye ægteskab med sin mangeårig og kønne sekretær, den ganske unge Jytte. Steincke førte et så udpræget offentligt liv – privatlivet fylder derfor ikke meget i biografien – at da han forlod det, blev han hurtigt en næsten glemte mand. Han døde i foråret 1963, og samme år skrev den unge økonom Bent Rold Andersen en artikel i det socialdemokratiske *Verdens Gang*, "Vi trænger til en ny socialreform". Den fik vi så efter 1970, og hvad afskeden med Steinckes forsikringsprincip har betydet for velfærdssamfundets videre udvikling, kan man læse om i dagens aviser! Jacob Christensen følger Steincke via hans offentlige liv og ytringer. Erindringerne bruges tæt, og lovgivningen og det lovforberedende arbejde er pejlemærkerne under biografiens fremdrift. Steinckes privatarkiv indeholder en meget stor samling avisudklip, såvel en guldgrube som en faldgrube for Jacob Christensen. Han øser flittigt af de kilder, Steincke selv har arrangeret, men det er som om, perspektivet glipper. Lad mig nævne et par eksempler, der ville have bragt perspektiv ind i fremstillingen: Kjeld Philip skrev i 1947 en lille bog, *Staten og fattigdommen*, hvori han karakteriserede Steinckes socialreformarbejde, som en blot og bar sammenskrivning og justering af tidligere lovarbejder. Steincke koketterede selv med lignende udtalelser, men efter min mening er der tale om en urimelig forsimpning, som man kan få korrigeret i den tidligere nævnte noteudgave af socialreformen. Ikke desto mindre er synspunktet siden da skrevet af i den ene fremstilling efter den anden. Jacob Christensen nævner ikke Philips bog i sin litteraturliste og stiller ikke spørgsmålet til debat. Det havde ellers givet luft under vingerne at få placeret socialreformen i forhold til samtidens og efter-

tidens velfærdsdebat. Bent Rold Andersens opgør med det Steincke'ske forsikringsprincip til fordel for individuelle ydelser efter behov, bragt i indledning til Socialreformkommissionens første betænkning fra 1969, kunne ligeledes have været et velegnet udgangspunkt. Men Jacob Christensen tolker fortiden fra fortiden i stedet for at stille spørgsmål til fortiden ud fra et nutidigt ståsted. Socialreformen bliver på denne måde underligt nedtonet, ikke nogen milepæl, men blot en begivenhed i karriereforløbet. En anden måde at få inddraget lidt mere perspektiv kunne bestå i konkluderende afsnit på de store, stofmættede kapitler. Forfatteren må have følt et behov i den retning, for det sidste kapitel hedder "Perspektiv: Socialist og individualist". Det er desværre ikke vellykket, føles påklistret og er generelt set en blanding af behændig konklusion og knap så behændig snik-snak. Men, bevares, man får da repeteret den eksisterende viden på en ny måde.

Jeg har indledningsvis peget på, at bogens titel kun delvis passer på dens indhold. Der lokkes med *Mennesket og politiker*. Politikerne hører vi en del om, dog mest om den praktiske, ikke teoretiserende politiker. Privatmennesket K.K. Steincke står derimod stadig utydeligt. Ens fordomme om en dygtig og flittig embedsmand, skarp i tanken og replikken – og helt ulidelig i sit selvværd, står urokket sammen med spørgsmålet, om han nu også var sådan i virkeligheden. Bogen ændrer tilsyneladende ikke på det billede af Steincke, han selv tegnede. Steinckes selvportræt levner ikke megen plads til de underordnede medarbejdere, hvoraf en del satte ikke så lidt præg på socialpolitikens udvikling. Jørgen S. Dich, Poul Stockholm, Axel Skalts og H.H. Koch var alle effektivt politiserende embedsmænd. Det havde været rart, om Jacob Christensen havde viet et kapitel til mændene i andet geled, dem der tog over, så snart den dagsaktuelle politik

ikke interesserede ministeren mere, og dermed i realiteten formede lovgivningen årtier frem. Jacob Christensen følger som sagt Steincke tæt, men på dennes præmisser. Det er Steinckes offentlige udtalelser, strækkende sig fra artikler til lovgivning, der hele bogen igennem danner afsæt for skildringen. Måske havde det været bedre, om Steincke havde været mindre rundhåndet med at sikre sit eftermæle, for så havde Jacob Christensen været tvunget til at bruge sin fantasi noget mere, ovovet nogle personlige vurderinger, betragtet historien mere som social konstruktion end som Steinckes univers. Når alt dette er sagt, står tilbage at bogen er fornøjelig og lærerig. Den sparer læseren for en uendelig masse opslag i Rigsdags- og Lovtidende, leverer samtidens vurdering af Steinckes mange og furiose initiativer på en sølvbakke og kommer med mange gammelkloge, lunt humoristiske bemærkninger til heltens færd gennem det politiske liv. Jeg havde gerne set, at Jacob Christensen havde været knap så loyal mod sit forlæg, men som enkelte andre anmeldere har bemærket, er forfatteren jo så ung, at mere må være i vente. Hvad angår typografi og layout har forlaget været skamløst nærig. Det er længe siden, jeg har set noget så kedeligt, og det er synd, også for forfatteren. Glædeligvis er der ofret tid og plads på et emne- og personregister.

Hans Sode-Madsen

PS. I maj 1993 passerede jeg Socialministeriets gange, kom forbi portrætbusten af Steincke og kunne ikke nære mig for at spørge i ministerens forkontor, om de var klar over, hvilken særlig dag det var i dag. Det vidste man ikke. At det var socialreformens 50 års dag vakte heller ingen genklang. Man må håbe, ministersekretæren har erhvervet sig et eksemplar af biografien.

At spå om fremtiden... II

Tilrettelagte varseldrømme

Mennesker har altid været interesserede i fremtiden. På vej mod et nyt årtusinde ser "1066" nærmere på nogle af de metoder, som folketraditionen har kunnet tilbyde den, der ville aflure, hvad fremtiden kunne byde på.

Af Charlotte S. H. Jensen, mag.art., arkivformidler ved Landsarkivet for Sjælland m.m.

"Det var naturligvis ikke enhver, der havde evnen til at få varseldrømme rent spontant. For at hjælpe drømmene på vej, havde folketraditionen forskellige midler. Man kunne dels udføre forskellige aktiviteter inden man lagde sig til at sove, og desuden henlægge disse til bestemte nætter, der i forvejen regnedes som specielle og ladede med særlige kræfter".

Højtidsnætter ansås for særligt velegnede til varseldrømme. Fx. sankthansaften, nytårsaften, helligtrekongersaften, sanktagatheaften (4/2), allehelgensaften (30/10) lucienat (12/12) og naturligvis julenat. En af de typer tilrettelagte eller "provokerede varseldrømme" som man hyppigt støder på i folketraditionen handler om midler til at få vished om en kommende ægtefælle. De forskellige midler og råd kan dels handle om at skaffe sig viden om vedkommendes identitet. Altså om det nu er Per eller Poul, som skæbnen har udset til én. Andre varselmetoder handler ikke så meget om *hvem* den tilkommende er, men i højere grad om *hvad* han er, og hvilken social position man derfor kunne forvente at få som voksen, gift kvinde.

På helligaftener kunne den kundskabstørstende fremsige bestemte vers, før hun begav sig til drømmeland. Der var fx. vers, hvor man bad den hellige Agathe eller den hellige Lucia om at fremsive den kommende kæreste i løbet af natten. For at være sikker på at få en drøm, kunne man fx. spise meget salt grød - drømmegrød. Så ville den tilkommende komme til undsætning med en tår vand - i drømme. Eller man kunne benytte det

kendte julevarsel, at sætte tre forskellige typer drikkevarer frem, vand, vin eller øl og brændevin, for derpå i drømme at tage varsel af, hvilken drik den tilkommende valgte. En fattig mand ville vælge vandet, den velstående kruset med øl eller vin, og valget af brændevin ville betyde, at den, der forsøgte sig med varslet, ville få en drukkenbolt til mand.

Men det var naturligvis ikke risikofrit at kigge Skæbnen i kortene på denne måde. Et generelt træk ved mange overleveringer med folketrostema er, at man skal omgås de overnaturlige kræfter og magter på en repektfuld og varsom facon.

En helligtrekongersaften fremsagde en ung sy-pige det meget almindelige helligtrekongersvers: "*Hellig, hellig konger tre! Jeg beder eder, at I denne nat vil lade mig se, hvis seng jeg skal rede, hvis dug jeg skal brede, hvis brud jeg skal være, den Herre Gud til ære!*" Og så gik hun i seng og sov. I løbet af natten kom en smuk ung mand i blå bluse og med en kniv i bæltet ind i hendes værelse. Da han gik tabte han kniven, og pigen gemte den. Noget tid efter kom der en ny slagtersvend til byen. Det var manden fra drømmen, og naturligvis blev han gift med sy-pigen. En dag efter et ildebe-findende bad hun manden om at hente nogle dråber, som lå i kommoden. Manden ledte efter dråberne, men fandt den kniv, som han glemte under helligtre-kongers besøget! "Nå det var dig, som lod mig lide så meget den hellig-tre-kongersaften!" råbte han og greb kniven og stak konen til døde!

Charlotte S. H. Jensen